

KRITISKĀ DOMĀŠANA

IZGLĪTĪBA,
MEDIJPRATĪBA,
SPRIESTSPĒJA

Prof. Maijas Kūles zinātniskajā redakcijā

Pētījums izstrādāts Latvijas Universitātē, sadarbojoties
LU Filozofijas un socioloģijas institūtam ar
LU Vēstures un filozofijas fakultāti,
LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāti,
LU Sociālo zinātņu fakultātes *UNESCO* Medijpratības un informācijpratības katedru.

Projekti:

Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā projekts "Medijpratības un kritiskās domāšanas stiprināšana Latvijā" (2018. g.);
LU Attīstības projekts "Ar kritisku skatu uz kritisko domāšanu Latvijā" (2018. g.);
teorētiskās bāzes izstrādē sadarbība ar LU FSI bāzes un snieguma finansējuma zinātniskajā projektā "Kritiskā domāšana, konkurētspēja, inovācijas, globalizācija" (2016.–2018. g.) iesaistītajiem pētniekiem.

Zinātniskais pasākumu un izdevuma sagatavošanas koordinators:

Dr. phil. Māris Kūlis (LU FSI)

Projekta administratīvā realizācijas grupa:

Reinis Vilciņš (LU FSI), Georgijs Koņkovs (LU FSI)

Sadarbība ar LU VFF Filozofijas doktora studiju programmas studentiem

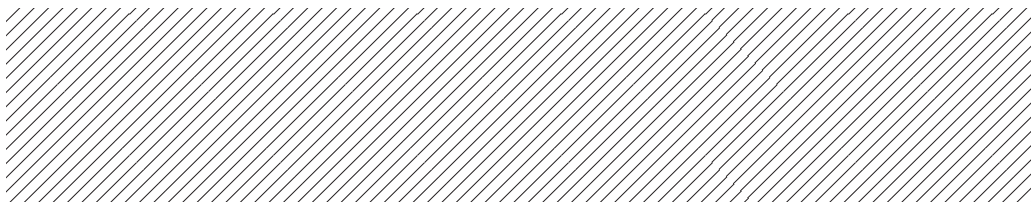
I. Andresoni, G. Vēju, T. Stepiņu un R. Vilciņu zinātnisko projektu īstenošanas satvarā.

Izdevuma zinātniskās recenzentes:

LUB direktora vietniece, vadošā pētniece Dr. phil. Ineta Kivle,

LU Sociālo zinātņu fakultātes pētniece Dr. phil. Anna Stepčenko

Izdevums apspriests un rekomendēts iesniegšanai Eiropas Komisijas pārstāvniecībai Latvijā LU FSI Zinātniskās padomes sēdē 2018. gada 8. novembrī, protokols Nr. V12/06.

SATURS

1. DAĻA / 5

levads. Pētniecības aktualitāte,
nostādnes un pasākumi
Maija Kūle, Uldis Vēgners

2. DAĻA / 13

Kritiskās domāšanas attīstīšana
izglītībā Latvijā: situācijas analīze
un pilnveides perspektīvas
Zanda Rubene, Artis Svece

3. DAĻA / 25

Medijpratība un kritiskā domāšana.
Mūsdienu aktualitātes
Guna Spurava

4. DAĻA / 33

Kritiskā domāšana
spriestspējas veicināšanai
*Igors Gubenko, Maija Kūle,
Igors Šuvajevs, Rihards Kūlis,
Māris Kūlis*

5. DAĻA / 51

Ieteikumi lēmumu pieņēmējiem

6. DAĻA / 57

Ieteicamā literatūra

A close-up photograph of a complex mechanical assembly, likely a watch movement, featuring various gears, springs, and metal components. The image is slightly blurred, focusing on the intricate details of the machinery. Overlaid on the right side of the image is a white rectangular box containing the text '1. DAĻA' in a bold, black, sans-serif font. Below this, another white rectangular box contains the text 'IEVADS' in a larger, bold, black, sans-serif font. In the center of the image, two more white rectangular boxes are stacked vertically, containing the text 'PĒTNIECĪBAS' and 'AKTUALITĀTE' respectively, both in a large, bold, black, sans-serif font.

1. DAĻA

IEVADS

PĒTNIECĪBAS

AKTUALITĀTE

Maija Kūle

NOSTĀDNES UN PASĀKUMI KRITISKĀS DOMĀŠANAS, MEDIJPRATĪBAS UN SPRIESTSPĒJAS JOMĀ

Pēdējos gados Eiropas Savienībā, arī Latvijā, arvien aktuālāka kļūst nepatiesas informācijas un viltus ziņu straujā izplatība, kuras rezultātā notiek cilvēku dezinformācija, manipulēšana ar prātiem un noskaņojumiem. Viens no šīs problēmas cēloņiem ir vērtību relatīvisms un nenoteiktība, kritiskās domāšanas mazspēja, kā arī pārlietu nepārdomāta paļaušanās uz kritiskās domāšanas stimulēšanu kā panaceju sabiedrības neizpratnes un maldināšanas novēršanai. Viltus ziņu straujo izplatību, bez šaubām, ietekmē informācijas tehnoloģiju attīstība, kas ir mainījusi veidu, kādā komunicējam, uztveram un analizējam informāciju. Dažkārt ir vērojama arī klaji kaitnieciska darbība. Dažādu “viltus ziņu” ātra izplatība, kā arī manipulēta emocionāli ekstrēma populisma tendences vairākās Rietumu demokrātijās un valstiski organizētas pārrobežu propagandas panākumi raisa bažas par kritiskās domāšanas kapacitāti Latvijas sabiedrībā un iespējamiem apdraudējumiem, ko rada spriestspējas apsūkums.

Kritiskās domāšanas līmenis sabiedrībā nav pietiekami augsts. Sabiedrība nav

gatava spriest par lietām un notikumiem, par kuriem trūkst zināšanu. Nav attīstītas vērtību nostādnes, nav vēlmes gūt skaidrību un patiesību. Sava loma te ir arī izplatītajai patērētājsabiedrības kultūrai, politiskajai un izglītības sistēmai, mediju politikai u.c. faktoriem, kas nesekmē kritisku attieksmi.

Izglītības sistēmā kritiskajai domāšanai līdz šim netika pievērsta īpaša uzmanība. Bet dezinformācijai nav labākas augsnes par sabiedrību, kurā trūkst zināšanu, racionālas argumentācijas kultūras un attīstītas loģiskās spriestspējas. Latvijā un daudzās ES dalībvalstīs tas tiek atzīts par mūsdienu sabiedrības “klupšanas akmeni”, jo izrādās, ka slavētā Rietumu racionalitāte pamazām pārvēršas par ticību neracionāliem spēkiem, mistikai un maģijai, populistiski vērstai emocionalitātei un vēlmju dziņai, kas gremdē apgaismības laikā atzīto nepieciešamību pamatoties uz saprātu, spriestspēju un ētikā balstītu refleksiju. Satraukuma pilnas ir Eiropas Savienības valdošās aprindas, Eiropas Komisija, lēmumu pieņēmēji vadošajās rietumvalstīs, kas politisko procesu un

valstu attīstību ES joprojām cenšas saprast kā racionāli, loģiski, kritiski un atbildīgi virzītu solidāru procesu.

Kritiskās domāšanas attīstība ir nepieciešama, lai mazinātu Latvijā sastopamo negatīvo attieksmi pret Eiropas Savienības mūsdienu problēmu risinājumiem, lai vērstos pret mēģinājumiem iekapsulēties šaurā nacionālismā, mazinātu nihilismu attiecībā pret Eiropas modernajām vērtībām, novērstu pakļaušanos populisma vilinājumiem un apmātai sekošanai tradicionāliem aizspriedumiem. Eiropas Savienības kopējā attīstība saistās ar domājošas (refleksīvas), iekļaujošas, pilsoniski atbildīgas un uz zināšanu ekonomiku vērstas sabiedrības veidošanu, kuras pamatnoteiksmē līdzās zināšanām ir kritiskā domāšana un modernitātes vērtību apliecinājums. Latvijā ir ļoti svarīgi padziļināt izpratni par šo nostādņu kopu: zināšanām, kritisko domāšanu, vērtībām, lai tās tiktu vērstas uz mūsdienu Eiropas perspektīvāko attīstības ceļu un tas tiktu pārdomāts un apspriests. Eiropas Savienībā patlaban ir nepieciešama lielāka stabilitāte un saskaņotība, ko iespējams īstenot, stiprinot ekonomisko un monetāro savienību un veidojot ES dažādo kultūru padziļinātu izpratni. Kritiskās domāšanas attīstība Latvijā var būt viens no stimuliem, lai pilsoņus mudinātu domāt par ES kopējo nākotni.

Tā kā Latvija ir viena no tām Eiropas Savienības dalībvalstīm, kurās pastāv paugstināts risks attiecībā uz dezinformācijas kampaņām par ES, un šis risks ir identificēts arī EK Latvijas Valsts stratēģijā, pētījums par kritiskās domāšanas attīstību, mediju un informācijpratību Latvijā sniedz ieguldījumu šā riska precīzākā novērtēšanā un ieteikumu izstrādē par to, kā stiprināt kritisko domāšanu un medijpratību mūsu sabiedrībā.

Šā pētījuma iniciatīva izriet no LU Ekspertu Padomes¹ 2017. gada 20. septembra apaļā galda diskusijas "Kritiskā domāšana — kā to mācīt, veicināt un sasaistīt ar mediju lietotprasmi Latvijā?". Diskusijas gaitā šīs jomas ekspertu lokā skaidri izkristalizējās iepriekš izklāstītās problemātikas aktualitāte Latvijā, tostarp būtiskas nepilnības gan vispārējās, gan augstākās izglītības sistēmā attiecībā uz kritiskās domāšanas prasmju attīstības veicināšanu, trūkumi Latvijas mediju politikā, kā arī saistība ar mediju lietotprasmi sabiedrībā. LU rektora Ekspertu padome sadarībā ar LU Filozofijas un socioloģijas institūtu, kura pārziņā ir prioritārā joma "Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija", veica pētījumu un organizēja ekspertu apspriedes, kā arī ieteikumu izstrādi, lai padziļināti izpētītu un apkopotu secinājumus par kritiskās domāšanas iezīmēm Latvijā sabiedrībā.

Ņemot vērā to, ka pietiekams kritiskās domāšanas potenciāls sabiedrībā ir būtisks faktors, kas ietekmē arī darbaspēka kvalitāti un konkurētspēju, pētījumā sniegtie ieteikumi varētu būt nozīmīgi arī valsts ekonomiskās attīstības un ilgtspējīgas izaugsmes kontekstā.

1 Latvijas Universitātes rektors profesors Dr. Indriķis Muižnieks 2016. gada 12. septembrī izveidoja Ekspertu padomi, kurā darbojas Inna Šteinbuka (pārstāv tautsaimniecības zinātņi), Andris Ķesteris (pārstāv politikas zinātņi) un Egils Levits (pārstāv tiesību zinātņi). Visi trīs Padomes locekļi ir guvuši arī plašu profesionālo pieredzi Eiropas Savienības iestādēs, ko var izmantot Latvijas problēmu risināšanā. Ekspertu padomes galvenais uzdevums ir apzināt aktuālas problēmas ekonomikas, sabiedriskās politikas un tiesību jomā, kā arī izstrādāt priekšlikumus valstiskas vai starptautiskas nozīmes pētniecības projektiem sociālo zinātņu jomā.

Medijpratība ir svarīga atvērtas, iekļaujošas, uz zināšanām balstītas pilsoniskās sabiedrības veidošanai, lai Latvijas attīstības pamatā būtu Eiropas Savienības vērtības un netiktu kultivēta nekritiski noliedzīga attieksme pret valsts dalību Eiropas Savienībā. Plaša un dziļi sakņota izglītība, humanitārās un vēsturiskās zināšanas, pilsoniskā atbildība un kritiskā domāšana ir priekšnosacījums demokrātijas pilnveidošanai valstī.

Pētījuma mērķis ir veikt izpēti par kritiskās domāšanas veicināšanas efektivitāti Latvijā izglītības, mediju un informācijpratības aspektos, kā arī izstrādāt ieteikumus Latvijas politikas veidotājiem.

Mērķa sasniegšanas nolūkā tika padziļināti pētīti:

- a)** vispārējās un augstākās izglītības sistēma;
- b)** mediju vide, informācijpratība un medijpratība saistībā ar kritisko domāšanu;
- c)** spriestspējas veidošanās, kā arī kritiskās domāšanas nelabvēlīga iesaiste politiskajās norisēs, veicinot nihilismu kā kritikas kulmināciju, cinismu kā amoralitātes izpausmi, manipulāciju kā varas un biznesa mērķu īstenošanas līdzekli.

Pētījums tika veikts starpnozaru pētniecības veidolā — tajā piedalījās dažādu nozaru eksperti, tajā skaitā pedagogijas, filosofijas, psiholoģijas, komunikāciju zinātnes, informācijpratības, terorisma ideoloģijas apkarošanas, medijpratības speciālisti. Pētījumā tika iekļauts arī plašāks jautājumu spektrs, pievēršoties laikmetīgo dzīves formu specifikai, patiesības relativizācijai filosofiskajā un sociālajā domā, racionalitātes veidu dažādībai kritiskās domāšanas aspektā, spriestspē-

jas attīstībai, kā arī izglītības reformu, mediju un informācijpratības jautājumiem.

Tika veidots kritisks skatījums uz pašu kritisko domāšanu, lai mazinātu centienus to uztvert par sabiedrības problēmu risināšanas vienīgo panaceju.

Notika trīs pētnieciskie ekspertu semināri, kuros izkristalizētās nostādnēs un ieteikumi ir atveidoti šajā izdevumā.

2018. gada 22. augustā — ekspertu seminārs Eiropas Komisijas pārstāvniecībā Latvijā “Kritiskās domāšanas attīstība izglītībā Latvijā”. Vadītāji: prof. Zanda Rubene un doc. Artis Svece. Piedalījās: izglītības eksperti, augstskolu mācībspēki, skolotāji, EK pārstāvniecības Latvijā pārstāvji — Signe Groza, Andris Kužnieks, EK pārstāvis Andris Ķesteris.

2018. gada 5. oktobrī — ekspertu seminārs par tēmu “Kritiski par kritisko domāšanu”. Vadītāja: prof. Maija Kūle. Piedalījās: prof. Igors Šuvajevs, prof., vad. pētn. Jānis Vējš, prof., vad. pētn. Rihards Kūlis, as. prof. Baiba Holma, doc. Artis Svece, pētnieki Uldis Vēgners, Māris Kūlis, Igors Gubenko, LU filozofijas doktoranti Ginta Vēja, Ilze Andresone, Toms Stepinš, Reinis Vilciņš, EK pārstāvis Andris Ķesteris.

2018. gada 9. novembrī — ekspertu seminārs LU par tēmu “Kritiskā domāšana un medijpratība Latvijā”. Vadītāja: Guna Spurava. Piedalījās: medijpratības eksperti, augstskolu mācībspēki, to skaitā RSU profesore Anda Rožukalne, doktoranti, mediju pārstāvji, EK pārstāvniecības Latvijā eksperte Signe Groza.

2018. gada 20. novembrī — pētījuma kopsavilkuma un izstrādāto ieteikumu prezentācija, ieteikumu apspriešana.

PĒTĪJUMU BĀZE LATVIJĀ

Pētījumi par kritisko domāšanu medijpratības un izglītības reformu aspektos pēdējā laikā ir nenoliedzama aktualitāte. Lielu uzmanību tam pievērš Latvijas Universitātes (LU), Valsts izglītības satura centra (VISC), Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) u.c. speciālisti. LU 2018. gada 26. oktobrī notika jaunatnes forums “Medijpratība algoritmu laikmetā: jaunatnes formula”, organizatoru vidū liela loma bija UNESCO Medijpratības un informācijpratības katedras vadītājai Gunai Spuravai. LU ir notikušas arī divas starpdisciplināras konferences par kritiskās domāšanas specifiku filosofiskā, pedagoģiskā, socioloģiskā skatījumā (2016. un 2017. g.). Ir rīkoti pasākumi Rīgā, Kaņepes Kultūras centrā, publicēts LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) pētījums “Vērtības: Latvija un Eiropa” 1. un 2. sējums (kolektīva monogrāfija divos sējumos, zinātniskā redaktore un sastādītāja Maija Kūle, Rīga, 2016). Būtiska nozīme tēmas izziņāšanā ir Zandas Rubenes izstrādātajai monogrāfijai “Kritiskā domāšana studiju procesā” (LU Akadēmiskais apgāds: 2008; “Sapere aude! *Critical Thinking in University Studies in Latvia*”, LU Akadēmiskais apgāds: 2004). Jāmin arī Maijas Kūles monogrāfija “Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienā Latvijā” (Rīga: FSI, 2016), Igora Šuvajeva eseju krājums “Laika raksturojums” (Rīga: FSI, 2013), Arta Svecas videolekcijas LU portālā par kritisko domāšanu un citi materiāli. Patlaban notiek daudzas starptautiskas konferences par aplūkojamo tematiku, īpaši jāizceļ 2018. gada 24. un 25. oktobra pasākums “*Media and Information Literate Cities: Voices, Powers, and Change Makers*”

Kauņā, Lietuvā, kurā piedalījās šajā projektā iesaistītie pētnieki.

Ir būtiski ieklausīties dažādu ekspertu viedoklī par kritisko domāšanu. Latvijā labi pazīstamā komentētāja Vita Matīsa, starptautisko attiecību speciāliste par saprāta un melu attiecības līmeni, saka: “Pastāv publiskās informācijas vārtsargu trūkums. Interneta laikmetā apzināti meli un pārspīlējumi būs jau 10 reizes apgājuši zemeslodi, pirms kāda patiesības deva tos atspēkos. Informācijas apjoms ir audzis, kamēr cilvēku saprašanas un gudrības pieaugums proporcionāli atpaliek.”² Viņai ir taisnība, zemu vērtējot Latvijas sabiedrības pašreizējo racionalitātes un kritiskās domāšanas līmeni. Ar racionalitāti kā Rietumu kultūras universālu iezīmi te visupirms ir domāta pētošā prāta orientācija uz vispārējiem principiem, prāta pārbaude, prasība pēc pamatojuma un argumentiem, šaubu princips un attīstīta spriestspēja.

Eksperti atsaucas arī uz nozīmīgu, 2008. gadā veiktu socioloģisku pētījumu par kritiskās domāšanas līmeni — “Kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas izmantošana izglītības sistēmā – ietekme un efektivitāte Latvijā” (Izglītības attīstības centrs. Baltijas Sociālo pētījumu institūts, pieejams: <http://www.iac.edu.lv/assets/Publications/Kritiska-domasana-web.pdf>).

2 Matīsa V. Vissliktākais Eiropai būtu turpināt kā līdz šim. www.lvportals.lv, 2016, pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/280050-vitamisa-vissliktakais-eiropai-butu-turpinat-ka-lidz-sim-2016>

Uldis Vēgners

KRITISKĀS DOMĀŠANAS IZPRATNE UN TĀS IEROBEŽOJUMI

Jēdzienu “kritiskā domāšana” var saprast trīs nozīmēs. Pirmkārt, to var saprast kā domāšanas ideālu, kas ietver argumentētu, izvērtējošu un patstāvīgu domāšanu. Otrkārt, to var saprast kā pasniegšanas metodiku, saskaņā ar kuru pasniedzējs trenē studenta spēju spriest par nozares specifiskajiem jautājumiem, nemācot kritisko domāšanu kā priekšmetu, un, treškārt, to var saprast kā akadēmisku kursu ar mērķi iemācīt noteiktu tekstu šā vārda plašākā nozīmē analīzes un radīšanas tehniku, kas atbilst kritiskās domāšanas kā ideāla prasībām.

Kritiskā domāšana kā domāšanas ideāls ir pazīstama jau sengrieķu filosofijā, un to īpaši iemieso sengrieķu filosofs Sokrats. Atbilstīgi šim ideālam domāšanai jābūt, pirmkārt, argumentētai, proti, apgalvojumiem ir jāsniedz pamatojums vai labs iemesls to pieņemšanai. Tai ir jābūt, otrkārt, izvērtējošai, proti, apgalvojums nav uzreiz jāpieņem, tas jāizvērtē, racionāli izsverot apgalvojumu patiesumu, un tai ir jābūt, treškārt, patstāvīgai, proti, apgalvojumus

nevajag pieņemt tikai tāpēc vien, ka kāds cits tos ir pieņēmis, svarīgi ir saprast un rast pamatojumu pašam.

Kritiskajai domāšanai kā domāšanas ideālam ir daudz priekšrocību gan individuālā, gan sociālā un politiskā līmenī. Individuālā līmenī, piemēram, kritiskā domāšana ir daļa no vispusīgas personas izglītības un personīgās izaugsmes, kas nodrošina personas spēju spriest un izsvērt apstākļus un situāciju, kā arī pieņemt labākos lēmumus. Sociāli politiskā līmenī kritisko domāšanu var izmantot, piemēram, lai izvērtētu sociālos un politiskos procesus, mazinot manipulācijas iespējas, vai arī lai celtu politisko diskusiju kultūras līmeni.

Kritiskās domāšanas trešajā nozīmē (kā akadēmiska kursa) ieviešanai izglītībā būtu neatsverams un būtisks ieguldījums personīgajā un pilsoniskajā dzīves sfērā, taču jāņem vērā, ka rīkiem, ko var sniegt kritiskās domāšanas kursi, ir savi ierobežojumi, kamdēļ kritiskā domāšana būtu jāpapildina ar vēstures, arī filosofijas un jo īpaši ētikas apguvi.

KRITISKĀS DOMĀŠANAS KĀ TEKSTU ANALĪZES UN RADĪŠANAS TEHNIKAS IEROBEŽOJUMI

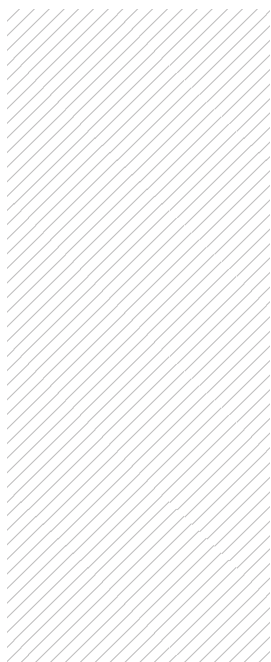
1. Kritiskās domāšanas tehnikas **nepilnvērtīgs (nekritisks) lietojums**, kas saistīts ar:
 - a) nepilnīgu kritiskās domāšanas tehnikas un tās sniegto rīku izpratni;
 - b) selektīvu pielietojumu vai nu pašlabuma, vai psiholoģisko īpatnību dēļ.
2. **Straujas un piesātinātas informācijas aprites apstākļi** ierobežo kritiskās domāšanas lietojuma apmērus un iespējas. Informācijas saprašana, kā arī argumentācija un izvērtēšana prasa laiku. Jo straujāki informācijas aprites

tempi, jo lielāks ir informācijas apjoms, un jo daudzveidīgāka un sarežģītāka informācija, jo vairāk laika ir nepieciešams kritiskās domāšanas adekvātai pielietojšanai. Pašreizējie informācijas apmēri un tempi nav labvēlīgi kritiskās domāšanas lietošanai, līdz ar to rodas vajadzība pēc citiem veidiem, kā atlasīt uzticamu un kvalitatīvu informāciju.

3. Pat ja informācijas aprites parametri ir labvēlīgi kritiskās domāšanas lietojumam, joprojām pastāvēs **būtiska tādas informācijas daļa, par kuras patiesumu nebūs iespējams pārliecināties**. Vai kāds notikums tik tiešām ir noticis, vai tas nav izrauts no konteksta utt.? Ar kritiskās domāšanas tehniku šajā gadījumā var būt par maz, lai izšķirtu kāda izklāstīta notikuma vai lietas patiesumu.

4. Sociālā līmenī kritisko domāšanu var veiksmīgi īstenot tikai tad, ja **visas komunikācijā iesaistītās puses pieņem argumentētu, racionālu diskusiju par pamatvērtību**. Ja kāda no pusēm to neuzskata par vērtību, kritiskā domāšana zaudē savu spēku un lietderīgumu;
5. Liela problēma ir saistīta ar tādu izteikumu izvirkšanos, kuru pamatošanai izmanto **induktīvus argumentus**. Šādos gadījumos vienmēr svarīgs ir pieejamās informācijas daudzums un daudzpusīgums, kas argumenta secinājuma varbūtību var spēcīnāt vai vājināt. Līdz ar to būtiski ir arī izmantotie avoti. Šajā situācijā nozīmīgi ir jautājumi par informācijas un avotu atlasi:
 - a) vai un kā var panākt, lai cilvēks atpazīst avotus, kam var uzticēties;
 - b) vai šajā nolūkā nav vajadzīga pastiprināta humanitāro un sociālo priekšmetu apguve, kas sniedz nepieciešamo kontekstu un daudzpusīgāku pieeju risināmajam jautājumam.
6. Kritiskā domāšana kā tehnika nevar palīdzēt komunikācijā, ja iesaistīto pušu **pamatpremisas ir fundamentāli atšķirīgas**. Runa ir ne tikai par to, vai komunikācijā iesaistītie cits citu adekvāti saprot, bet arī par to, ka galu galā viņi nonāks pie noteiktiem pamatpieņēmumiem un izejas pozīcijām, par kuriem drošu vai ļoti ticamu argumentu vismaz patlaban nav. Tās var saukt par “dziļajām nesaskaņām”, kuras nav ātri un vienkārši atrisināmas. Līdz ar to svarīgi kļūst jautājumi:
 - a) kas dos šos pamatpieņēmumus (skola, vecāki, mediji?);
 - b) ar kādiem līdzekļiem būtu risināmas šīs “dziļās nesaskaņas”, lai sarunu biedri nenonāktu strupceļā un spētu uzturēt sekmīgu komunikāciju un sadarbību;
 - c) vai šādi pamatpieņēmumi (pamatvērtības, pasaules uzskata pamati) būtu iekļaujami kritiskās domāšanas apgūvē?

Kritiskajai domāšanai gan kā tehnikai, gan kā ideālam ir robežas un ierobežojumi. Bez filosofijas, vēstures un ētikas zināšanām kritiskā domāšana var tikt lietota neadekvāti, un, lai to novērstu un kritiskā domāšana sasniegtu tās potenciālu un sniegtu pozitīvu ieguldījumu sabiedrības drošībā un labklājībā, tā ir jā māca kopā ar šiem priekšmetiem.

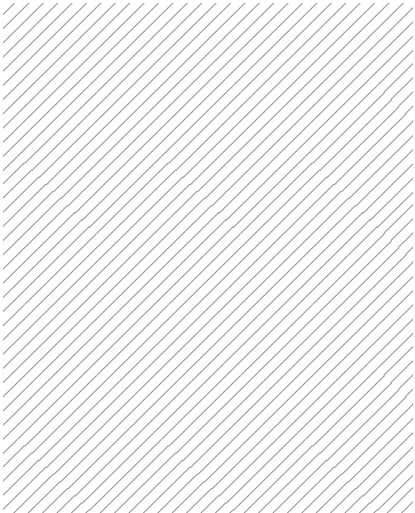
An aerial photograph of Riga, Latvia, showing a dense urban landscape with various colored buildings and rooftops. In the foreground on the left, a large, dark, onion-shaped dome of a church is visible, topped with a golden rooster weather vane. The sky is a clear, light blue, suggesting a bright day.

2. DAĻA

**KRITISKĀS
DOMĀŠANAS
ATTĪSTĪBA
IZGLĪTĪBĀ
LATVIJĀ**

Kritiskā domāšana ir mūsdienu demokrātijā un pilsoniskajās brīvībās balstītās Eiropas pamats un identitāte. Tomēr pasaule globalizācijas laikmetā ir strauji mainīga. Informācijas tehnoloģiju attīstība nemitīgi palielina publiskajā telpā pieejamās informācijas apjomu, dažādību un kvalitāti. Mainās arī instrumenti un veids, kādā mēs komunicējam, uztveram un analizējam informāciju. Tradicionālie ceļveži komunikācijas telpā — profesionālas žurnālistikas standartos sakņotie mediji — piedzīvo krīzi, zaudē kvalitāti un auditoriju. Meklējot orientierus jaunajos informācijas pārbagātības apstākļos, savu lomu bieži vien nospēlē cilvēku psiholoģiskās īpatnības, instinkti,

stereotipi, vēlme lietas radikāli vienkāršot. Dažādu “viltus ziņu” ātra izplatība, kā arī manipulēta populisma tendences vairākās Rietumu demokrātijās un valstiski organizētas pārrobežu propagandas panākumi raisa bažas par kritiskās domāšanas kapacitāti sabiedrībā un iespējamiem apdraudējumiem, ko rada spriestspējas apsūkums. Kaut gan sava loma ir arī patērētājsabiedrības kultūrai, politiskajai un izglītības sistēmai, mediju politikai u.c. faktoriem, populisma un ekstrēmisma tendencēm nav labvēlīgākas augsnes par sabiedrību, kurā trūkst racionālas argumentācijas kultūras un attīstītas loģiskās spriestspējas.

Zanda Rubene
Artis Svece

KRITISKĀS DOMĀŠANAS ATTĪSTĪŠANA IZGLĪTĪBĀ LATVIJĀ: SITUĀCIJAS ANALĪZE UN PILNVEIDES PERSPEKTĪVAS

1. VISPĀRĪGAIS KONTEKSTS

Kā vienas no demokrātiskai sabiedrībai nozīmīgākajām vērtībām ir minamas brīvība, atbildība un tolerance, taču tieši šo vērtību iedzīvināšana ir demokrātiskas sabiedrības grūtākais uzdevums. Būtisks šīs sabiedrības nosacījums ir drošība, kas pamatojas brīvībā, nevis brīvības ierobežošanā drošības un kārtības stiprināšanas nolūkā. Tas nozīmē, ka demokrātiskas sabiedrības loceklim ir jāveido sevī tādas personības īpašības, kas sniegtu iespēju apzināties un veidot savas brīvības kritisku izpratni, un vienlaicīgi saprast un respektēt otra cilvēka tiesības uz to. Tas ir arī viens no mūsdienīgas izglītības pamatzdevumiem — palīdzēt veidoties sabiedrībai, kurā augstu vērtē ikviena spēju būt brīvam, tolerantam un kritiski domājošam, kurā katru cilvēku respektē kā individualitāti, taču vēlas rast arī kopēju cilvēciskuma atzišanas iespēju. Šim procesam jāsākas ar indivīda pašizpratni, ar refleksiju un paškritiku.

Dinamiskā un nepārtrauktā sabiedrības attīstība rosina izglītību reaģēt uz sociālajām

un kultūras novitātēm, pastāvīgi pārveidojoties un meklējot adekvātus risinājumus laikmeta mestajiem izaicinājumiem.

Tradicionālo klasiskās izglītības izpratni, kas pamatā rūpējās par iepriekšējo paaudžu zināšanu un principu nodošanu nākamajām paaudzēm, nomaina jauna, kuras mērķis ir sagatavot jaunās paaudzes dzīvei nākotnes sabiedrībā, akcentējot nepieciešamību aktivizēt skolēnu un studentu domāšanas potenciālu, attīstīt patstāvīgas pētnieciskās prasmes mainīgās sociālās vides piedāvāto uzdevumu risināšanai.

Informācijas tehnoloģiju attīstība palielina sabiedrībai informācijas apjomu, dažādību un pieejamību. Mainās arī veids, kādā mēs komunicējam, uztveram un analizējam informāciju. "Viltus ziņu" izplatība, un populisma tendences vairākās Rietumu demokrātijās un raisa pārdomas par kritiskās domāšanas kapacitāti sabiedrībā, izglītības līmeni humanitārajās un sociālajās zinātnēs un iespējamiem apdraudējumiem.

Šeit jāmin vēl viens būtisks aspekts, kas jāņem vērā mūsdienu diskusijā par kritisko domāšanu izglītībā. Daži no iemesliem,

kāpēc ir pieaugusi interese par kritisko domāšanu, ir jau minētā informācijas pārbagātība, grūtības to izvērtēt, arī iespēja ar informāciju manipulēt un šo parādību ietekme uz sabiedrisko domu vai sabiedriskās diskusijas kvalitāti. Kā risinājums tiek piedāvāta kritiskā domāšana kā līdzeklis patstāvīgas domāšanas attīstīšanai. **Tomēr ir būtiski neaizmirst vēl vienu iemeslu, kāpēc apgaismības tradīcijā kritiskā domāšana ir svarīga — argumentētu diskusiju šajā tradīcijā uzskata par līdzekli, ar ko izvairīties no vardarbīgiem konfliktiem. Kritiskā domāšana ir ne tikai jautājums par spēju izvērtēt informāciju, bet arī demokrātijai būtiska tradīcija, kurā jautājumus izšķir argumentētā diskusijā.** Ja nav diskusijas un *consensus* diskusijas beigās, tad strīdi jāizšķir ar spēku.

Tādējādi, ja šie pieņēmumi ir pareizi, tad nespēja uzklaut argumentus, jebkādas tolerances pret cita viedokli trūkums, nespēja diskusijā nonākt pie diskusijas dalībniekiem pieņemama, ja ne ideāla lēmuma, var izrādīties ceļš uz sabiedrību, kurā vardarbīgi konflikti kļūst par ikdienu. Protams, tas nenozīmē, ka kritiskās domāšanas tradīcija ir varas attiecību neskarta un neietver normalizācijas aspektus, tāpēc galu galā jautājums par kritisko domāšanu ir jautājums par to, kādu sabiedrību mēs vēlamies veidot un attiecīgi — kādu mēs iedomājamies nākotnes pasauli, Eiropu, Latviju?

Līdz ar to svarīgs kļūst jautājums par formām, metodēm un paņēmieniem, kurus var izmantot skolu un augstskolu darbā, lai nodrošinātu indivīdam iespēju analizēt un vērtēt daudzveidīgos un mainīgos sociālos procesus. Respektīvi, tieši spriedumu vei-

došanas un patstāvīgas mācīšanās prasmes pedagoģijā tiek uzskatītas par līdzekļiem personības pašrealizācijai mūsdienu sabiedrībā.

Diskusijā par nākotnes izglītības un audzināšanas koncepciju ir iesaistījušies ne tikai pedagogi, bet arī sociologi, filosofi, antropologi, psihologi un politologi. Dažādu sociālo un humanitāro zinātņu pārstāvju nodarbina personīgās un sociālās identitātes problēmas risināšana, stereotipiskās domāšanas problēma, jautājums par citādā atzišanu. Tādējādi kritiskās domāšanas pilnveides pedagoģisko iespēju noskaidrošana kļūst par vienu no mūsdienu pedagoģijas aktuālajām problēmām.

Lai gan kritiskā spiedumu veidošanas metode Eiropas zinātniskajā domā un tikusi nopietni analizēta un pētīta jau kopš 18. gadsimta, Latvijas pedagoģijā šis jēdziens mūsdienās ir izraisījis diskusijas. Tajās ir iesaistījušies gan tā ar pedagoģijas zinātņi un praksi saistītā Latvijas sabiedrības daļa, kas kritiskās domāšanas fenomena ienākšanu skolās un augstskolās atbalsta, gan tā, kas uzskata, ka ar šo teoriju saistītais pedagoģiskais modelis ir eksports no Amerikas, un visnotaļ skeptiski vērtē tā adaptācijas iespējas Latvijā. Taču, neraugoties uz viedokļu polarizēšanos, kopš 20. gadsimta 90. gadu vidus kritiskā domāšana Latvijā ir atpazīstama parādība pedagoģiskajā praksē.

Tomēr jāatzīst, ka, no vienas puses, 20 gadu laikā kritiskā domāšana kā izglītības fenomēns Latvijā ir kļuvusi pazīstama un pierasta, bet, no otras puses — kritiskās domāšanas efektīva attīstība pēc būtības Latvijas izglītībā joprojām ir uzskatāma par problemātisku.

2. KRITISKĀS DOMĀŠANAS IDEJA IZGLĪTĪBAS DISKURSĀ 20. GADSIMTĀ

Kritiskā domāšana izglītības kontekstā tiek skaidrota kā izpratne par labu domāšanu, kā pedagoģiska pieeja vai mācīšanas un mācīšanās metožu kopums, kura mērķis ir veicināt patstāvīgu domāšanu, uzskatot to par pretstatu mehāniskai iegaumēšanai, atkārošanai, gatavu modeļu izmantošanai. Kritiskā domāšana ir skaidrojama arī kā spriedumu veidošanas metode jēgpilnu un atbildīgu lēmumu pieņemšanai gan mācību, gan sociālajā jomā.

Pasaulē kritiskās domāšanas fenomens izglītības kontekstā ir attīstījies divos relatīvi patstāvīgos virzienos — viens no tiem kritiskās domāšanas attīstību izglītībā īsteno tieši, t.i., kā atsevišķu mācību priekšmetu skolā, bet otrs — netieši, proti, kā visa mācību procesa caurviju prasmi.

Tiešā kritiskās domāšanas attīstīšanas pieeja izglītībā ir veidojusies ASV, kur to kopš 20. gadsimta 70. gadiem uzskata par nopietnu pedagoģiskās teorijas un prakses daļu. Kritiski reflektīvo izglītības paradigmu, kas paredz kritiskās domāšanas mācību priekšmeta iekļaušanu mācību saturā, 20. gadsimta 80. gados ASV jau dēvēja par izglītības sistēmas reformu atskaites punktu. Kritiskā domāšana ASV pedagoģiskajā praksē ir pazīstama kā neformālās loģikas un kritiskās domāšanas kustība, kuras galvenais virzītājs ir pieaugošais pieprasījums pēc vispārīgām spriešanas prasmēm un kuras uzdevums ir pilnveidot spriešanas un kritiskās domāšanas prasmes ar īpašām tieši šim nolūkam izveidotām metodēm. Tās pētnieciskās intereses pamatā ir pedagoģis-

ko nosacījumu un līdzekļu izstrāde skolēnu loģiskās domāšanas spēju mērķtiecīgai un efektīvai pilnveidei.

Kritisko domāšanu šajā pieejā izprot kā racionālu individuālās apziņas darbību, kam piemīt spēja identificēt savu domāšanas procesu un par to reflektēt, tādējādi veicinot produktīvu funkcionēšanu sabiedrībā. Kā vadošie tiešās kritiskās domāšanas pieejas pārstāvji izglītībā tiek nosaukti Roberts Eniss, Ričards Pols, Metjū Lipmans u.c.

Savas attīstības gaitā tiešā kritiskās domāšanas attīstīšanas kustība izglītībā ir izvirzījusi vairākus būtiskus konceptuālus jautājumus, piemēram, par to, vai tiešā kritiskās domāšanas attīstīšana skolā patiešām sniedz vēlamos rezultātus — iespējams, spriešanas prasmes labāk būtu mācīt netieši, apgūstot filosofiju, matemātiku, klasiskās valodas. Kritiskās domāšanas kā atsevišķa mācību priekšmeta apguve skolā ir rosinājusi arī diskusiju, kas saistīta ar uzskatu, ka ikviena zinātnes nozare paredz specifisku spriešanas veidu, tāpēc to ir iespējams iemācīties vienīgi šīs zinātnes satvarā.

Jāatzīst, ka minētās diskusijas ir uzskatāmas par visnotaļ pamatotām. Reducējot kritisko domāšanu uz racionālo domāšanas aspektu un izprotot to kā refleksiju par izziņas procesu, "kritiskuma" aspekts tiek nonivelēts un vairs neatbilst savai būtībai. Šī diskusija norisinās arī Latvijas pedagoģiskajā domā, runājot par kritiskās domāšanas jēdziena lietošanu pragmatisma pedagoģijas pieņemtajā nozīmē — tiek kritizēta automātiska, nereflektēta jēdzienu pārņemšana no vienas tradīcijas citā. Diskusija par jēdziena "kritiskā domāšana" lietojumu Latvijas izglītībā ir atzīstama ne tikai tāpēc, ka kritiska jēdzienu izvērtēšana ir kritiskās spriešanas metodes

prasība, bet arī tāpēc, ka tā veicina pētījumu attīstību šajā jomā.

20. un 21. gadsimta mijā izglītības pētījumos to nosauc par formālo, t.i., reducētu uz domāšanas formālo prasmju attīstīšanu jeb kultūrneitrālu kritisko domāšanu. Akcentējot ideju par efektīvu stratēģiju un tehniku apguvi kā kritiskās domāšanas attīstīšanas līdzekļiem, kritiskās domāšanas veicināšana skolās bieži ir nonivelēta līdz mācību metožu apguvei — skolēni trenē izolētas kognitīvās prasmes un saņem vērtējumus, taču viņi neizmanto tās ikdienas dzīvē. Par programmas galveno kļūdu tiek nosaukta kritiskās domāšanas veseluma idejas pazaudēšana, sadalot to konkrētās prasmēs. Pieņēmus, ka daļas apvienojumā būs līdzvērtīgas veselajam, ir izrādījies pārsteidzīgs. Jāatzīst, ka šajā gadījumā veselais ir daudz plašāks un komplikētāks nekā vienkārši daļu summa.

Kritiskā domāšana šajā pieejā tiek hiperracionalizēta, reducēta uz kognitīvo prasmju kopumu, kas sekmē instrumentālu zināšanu veidu, taču distancējas no politiskās un ētiskās dimensijas. Kritiskā domāšana šajā pieejā kļūst nekritiska, neieinteresēta, jo tiek uztverta kā izziņas process, kas notiek vakuumā, aizmirstot, ka kritiskā domāšana vienmēr prasa personisku transformāciju. Skolēnus māca atšķirt, grupēt, dalīt kategorijās, atšķirt būtisko informāciju no nebūtiskās, secināt, pamatot utt., taču paliekot formālās domāšanas robežās, mācoties zinātniskās domāšanas fragmentāru, vienkāršotu versiju.

Otra pieeja, kura kritisko domāšanu izglītībā attīsta kā caurviju prasmi visā mācību saturā kopumā, ir veidojusies tādas kritiskās pedagoģijas satvarā, kurā uzsver kritiskās pašapziņas neatkarīgo, emancipējošo

virzību demokrātiskas sabiedrības attīstībai. Mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā, kurā cilvēki var ietekmēt sabiedriskos apstākļus un tos racionāli izmantot, par izglītības vadmotīvu jāklūst tādiem jēdzieniem kā kritiskā spriestspēja, izglītošanās, emancipācija, autonomija, saprātīgums. Kritiskās pedagoģijas mērķis ir attīstīt kritisko domāšanu kā izglītības caurviju prasmi, t.i., sekmēt sociālo transformāciju ar saprātīgi domājōšu indivīdu palīdzību. Arī kritiskā pedagoģija pieteica sevi 20. gadsimta 70. gados, un tās nozīmīgākie pārstāvji ir Volfgangs Klafki, Paulu Freiri u.c.

Kritiskajai pedagoģijai ir mazāk raksturīga konkrēti izstrādāta mācību metodika, tā vairāk akcentē noteiktu viedokli sabiedrisko problēmu lokalizēšanai izskaidrošanas, saprātīgas rīcības, emancipācijas un pašnoteikšanās ceļā. Cilvēka patstāvība un pašnoteikšanās ir attīstāma ar izglītības palīdzību, individuālais izglītības process tiek traktēts kā sabiedriski nosacīts process. Pedagoģiskās darbības uzdevums ir dot iespēju veidoties indivīdam, kas gatavs demokratizācijai, emancipācijai, garīgajam briedumam un pašnoteiksmi. Ideoloģijas kritika kritiskajā pedagoģijā tiek skatīta kā mācību metode, kopējas atbildības izjūtas veidošanai, iespējamo demokrātiju apdraudošo risku noskaidrošanai un novēršanai.

Arī kritiskās pedagoģijas izvēlētā pieeja kritiskās domāšanas attīstībai izglītībā ir izraisījusi diskusijas. Kritiskās pedagoģijas pārstāvjiem pārmet precīzu kritisko domāšanu pilnveidojošu metodisku norāžu trūkumu, kā arī tiek apšaubīta pati emancipatoriskās pedagoģijas ideja — iespējas veidot principiāli brīvu, nedeterminētu indivīdu. Proti, indivīdu ierobežo laiks un vieta, tādējādi

ierobežotas ir arī viņa potenciālās iespējas. Tas ir saistīts ar Eiropas sociālpolitisko pieredzi un atmiņu — vēsturiski izveidojusies piesardzība liek apšaubīt pārliecību par cilvēka prāta spēju attīstības neierobežotību. Tādējādi tiek problematizēta pati kritiski domājošas personības ideja.

Taču jāatzīst, ka sabiedrības digitalizācijas kontekstā arvien skaļāk izskan viedoklis, ka netiešā kritiskās domāšanas attīstīšana, piemēram, tās apguve, sintezējot kritisko domāšanu un medijpratību, ir uzskatāma par optimālāko pedagoģisko paņēmieni.

Latvijas izglītības sistēmā kritiskās domāšanas attīstīšana ir noritējusi diezgan savdabīgi — ir vērojami centieni iedzīvināt gan tiešo, gan netiešo kritiskās domāšanas attīstīšanas pieeju skolu un augstskolu praksē. Diemžēl Latvijas izglītībā aina kritiskās domāšanas pilnveides jomā joprojām ir raksturojama kā nesistemātiska, nemērķtiecīga un sadrumstalota.

3. KRITISKĀ DOMĀŠANA VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBĀ LATVIJĀ

2018. gadā aprit 20 gadu, kopš Latvijas izglītībā tika sākta kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas īstenošana. Ar Atvērtās sabiedrības institūta un "Sorosa fonda – Latvija" programmas "Pārmaiņas izglītībā" atbalstu 1998. gadā tika uzsākta vērienīga kritiskās domāšanas attīstīšanas kustība, kuras satvarā mērķtiecīgi strādāja pie skolu skolotāju un augstskolu mācībspēku kritiskās domāšanas prasmju veicināšanas. Kopš tā laika ir sarakstoti neskaitāmi tālākizglītības kursi skolotājiem un augstskolu pasniedzējiem, izdotas mācību grāmatas, kurās kritiskās domāšanas veicināšanas pieeja

izmantota kā metodiskais pamatojums, un kritiskās domāšanas attīstīšanas ideja ir iestrādāta Latvijas izglītības standartos.

20. gadsimta 90. gados kritiskās domāšanas attīstīšana izglītībā bija nepieciešama, lai straujāk veicinātu demokrātiskās apziņas veidošanos sabiedrībā, izglītību uzskatot par sabiedrības sociālās transformēšanas, t.i., demokratizācijas līdzekli. Postpadomju sabiedrības apziņā bija vērojams demokrātījai nozīmīgu ideju un prasmju, piemēram, argumentācijas prasmes, pilsoniskās līdzdalības, atvērtības dažādībai u.c., deficīts. Kritiskās domāšanas attīstīšanai Latvijā bija jāklūst par nozīmīgu sabiedriskās domas pārveides projektu. Likumsakarīgi rodas jautājums, vai kritiskās domāšanas dispozīcija izglītībā un sabiedrībā kopumā ir palielinājusies?

Nevalstiskā organizācija "Izglītības attīstības centrs" (IAC), kas ir uzskatāma par nozīmīgāko kritiskās domāšanas attīstīšanas programmu īstenotāju Latvijas izglītībā, sadarbībā ar Starptautisko Lasīšanas asociāciju (*International Reading Association, IRA*) un Starptautisko konsorciju — Lasīšana un rakstīšana kritiskās domāšanas attīstīšanai (*Reading and Writing for Critical Thinking International Consortium, RWCT IC*) laika posmā no 2004. līdz 2017. gadam Latvijā īstenoja skolotāju un citu izglītības darbinieku tālākizglītību kritiskās domāšanas attīstīšanas jomā. IAC dati liecina, ka šādus profesionālās pilnveides kursus ir absolvējuši 13 414 izglītības sistēmā iesaistīto. IAC ir darbojies pie kritiskās domāšanas prasmju attīstīšanas kursu vadītāju, grāmatu autoru, augstskolu docētāju u.c. izglītības darbinieku zināšanu un prasmju pilnveides, ir rosinājis diskusijas par kritiskās domāšanas pieejas veicināšanu ar augstskolu docētājiem,

izglītības politikas veidotājiem, izglītības darba vadītājiem un citiem sabiedrības pārstāvjiem.

Taču kopumā izglītības pētījumu rezultāti liek secināt, ka kritiskās domāšanas attīstīšana izglītībā Latvijā nav sasniegusi šīs idejas īstenošanu izvirzītos mērķus.

Izglītības attīstības centrs kopā ar Baltijas Sociālo pētījumu institūtu 2008. gadā veica pētījumu “Kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas izmantošana izglītības sistēmā — ietekme un efektivitāte Latvijā”. Tā mērķis bija izzināt kritiskās domāšanas pieejas ietekmi un efektivitāti izglītības sistēmā un noskaidrot kritiskās domāšanas īstenošanā iesaistīto mērķa grupu izpratni un vērtējumu par kritiskās domāšanas ieviešanas pieredzi Latvijā 10 gadu laikā. Šis pētījums Latvijas sabiedrībai kalpoja par tādu kā kopsavilkumu un refleksiju par kritiskās domāšanas pieredzi izglītībā.

Lai arī pētījums iezīmēja daudzus ieguvumus no kritiskās domāšanas pieejas īstenošanas Latvijā izglītībā, piemēram, skolēni bija pilnveidojuši virkni mācībās nepieciešamu prasmju (prasmje atlasīt

un strukturēt informāciju, strādāt grupā, sadarboties utt.), šī pieeja mācību procesu bija padarījusi interesantāku un atraktīvāku, kā arī bija vērojamas skolotāju un skolēnu savstarpējās saskarsmes modeļu pozitīvas pārmaiņas, tomēr pētījums neuzrādīja būtiskas pārmaiņas kritiskās domāšanas pilnveidē izglītības sistēmā kopumā.

Tika secināts, ka Latvijas izglītības politikas dokumentos prasības attīstīt skolēnu kritiskās domāšanas prasmes parādās fragmentāri. Skolotāji kritiskās domāšanas pieejas pielietojumu skolās balstīja uz priekšstatu, ka tā nozīmē dažādu interaktīvu mācību metožu izmantošanu. Viņiem trūka konceptuālas izpratnes par kritiskās domāšanas pieeju no izglītības filosofijas perspektīvas, līdz ar to skolotāji lielākoties neapzinājās šo metožu ietekmi sociālajā sfērā. Skolotāji arī dzina atzina, ka viņiem bija grūti mainīt savu ierasto darba stilu.

Kā problēma kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas īstenošanā tika minēta arī vecāku attieksme. Vecākiem šķita svarīgāk, lai bērni skolā būtu apguvuši noteiktas zināšanas, nevis šo zināšanu analizēšanas un izvērtēšanas prasmi. Tāpēc kritiskās domāšanas pilnveidi viņi uzskatīja par nebūtisku.

Kopumā pētījuma autori nonāca pie secinājuma, ka, **pilnveidojot skolotāju izglītības un tālākizglītības modeļus, novēršot fragmentārismu kritiskās domāšanas pieejas īstenošanā izglītības praksē, kā arī konceptuāli mainot reālā mācību procesa īstenošanu, ir panākamas izmaiņas kritiskās domāšanas pieejas lietojuma efektivitātē.**

Ir pagājuši vēl 10 gadi, kuru laikā kritiskās domāšanas aktualitāte Latvijas sabiedrībai ir tikai pieaugusi — tam ir gan sociāli, gan politiski, gan lokāli, gan arī globāli iemesli. Kritiskās domāšanas attīstīšana sabiedrības digitalizācijas apstākļos ir ieguvusi jaunu kontekstu, tā ir nosaukta par mūsdienīgas medijpratības komponentu. Viss minētais rezonē arī izglītības laukā — darbs pie kritiskās domāšanas veicināšanas ir turpinājies gan skolēnu mērķauditorijā, gan skolotāju izglītībā un tālākizglītībā. Taču, vai situācija ir būtiski mainījusies?

Latvija ir iesaistījusies Starptautiskajā pilsoniskās izglītības pētījumā (*ICCS*), kurā laikā un telpā salīdzinoši vērtē skolēnu pilsoniskās zināšanas, pilsoniskās attieksmes, izpratni par līdzdalību un iesaistīšanos un kura mērķis ir izpētīt pētījuma dalībvalstu jauniešu gatavību uzņemties dažādas pilsoniskās lomas, kas raksturīgas 21. gadsimta otrajai desmitgadei, tostarp izvērtēt dalībvalstu skolēnu kritiskās domāšanas prasmi.

Starptautiskā pilsoniskās izglītības pētījuma 2016. gada rezultāti liecina, ka Latvijas skolēnu sasniegumi pilsoniskās izglītības jomā ir mazāki nekā vidēji Eiropā. Tiek secināts, ka pilsoniskās izglītības jomā Latvijā tiek īstenots mazproduktīvs mācību process, kas ir skolēnu vājo sasniegumu pamatā.

Pētījuma satvarā veiktās aptaujas rezultāti rāda, ka teorētiski skolotāji ir informēti par

kritiskās domāšanas prasmes nozīmīgu — 65 % Latvijas skolotāju (*ICCS 2016* vidējais rādītājs ir 61 %) aptaujā kritiskās un patstāvīgās domāšanas veicināšanu min kā vienu no svarīgākajiem pilsoniskās izglītības mērķiem. Taču viņu skolēnu sasniegumi neliecina par augstiem kritiskās domāšanas rādītājiem. Jāsecina, ka skolotāji zina, kas ir kritiskā domāšana, apzinās tās nepieciešamību, bet neprot šīs zināšanas izmantot praksē skolēnu kritiskās domāšanas veicināšanai.

Tomēr reformas, kas pēdējo gadu laikā ir īstenotas izglītības nozarē, liecina, ka kritiskās domāšanas pilnveide izglītībā Latvijā ir ieguvusi sistēmiskas aprises.

2018. gadā Latvijas Valsts Izglītības satura centra (*VIS*) projektā “Skola 2030” ir sagatavoti un uz Latvijas Republikas Ministru kabinetu tiek virzīti divi projekti, kas nosaka obligāto mācību saturu pirmsskolai (pirmsskolas vadlīnijas) un pamatzglītībai (standarts) — abos ir definēti konkrēti sasniedzamie rezultāti kritiskās domāšanas attīstībai kā caurviju prasmei.

Projekta “Skola 2030” satvarā 2018. gada sākumā sabiedriskajai apspriešanai tika piedāvāts Latvijas izglītības satura jaunais redzējums “Izglītība mūsdienīgai lietpratībai: mācību saturs un pieejas apraksts”, kura mērķis ir pilnveidot mācību pieeju un saturu skolā, kā arī īstenot būtiskas pārmaiņas arī skolotāju izglītībā un tālākizglītībā. Kritiskā domāšana šajā projektā ir atzīta par vienu no mūsdienu skolēnam nozīmīgākajām caurviju prasmēm. Tādējādi, veidojot nākotnes izglītības redzējumu, Latvijā no jauna tiek akcentēta nepieciešamība attīstīt kritisko domāšanu.

Minētajā projektā kritiskā domāšana, līdzās pašizziņai, radošumam, sadarbībai u.c. pras-

mēm, tiek uzskatīta par katram skolēnam nepieciešamo caurviju prasmi (*transversal skill*), kurai jābūt klātesošai visā mācību gaitā un visās mācību satura jomās.

Var secināt, ka attiecībā uz kritisko domāšanu kopumā projektā “Skola 2030” ir ņemti vērā 2008. gada pētījumā “Kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas izmantošana izglītības sistēmā — ietekme un efektivitāte Latvijā” formulētie secinājumi.

Pirmkārt, pārmaiņas izglītības saturā un pieejā mācībām ir sāktas sistēmiski, par

mērķi izvirzot skolēnu, kas vispārējās izglītības procesā ir apguvis 21. gadsimtā nepieciešamās zināšanas, prasmes un attieksmes.

Otrkārt, īstenojot kritiskās domāšanas pieeju nevis atsevišķās mācību stundās, bet gan iekļaujot to visā mācību saturā un procesā kā transversālo prasmi, teorētiski tiks novērsta kritiskās domāšanas prasmju sadrumstalota attīstīšana.

Treškārt, projekta novitāte Latvijai ir tā, ka skolotājiem savā darbībā pašiem jāatrod piemērotākie līdzekļi izglītības mērķa sasniegšanai. Patstāvīgi meklējot risinājumus mērķa īstenošanai, skolotāji pilnveidos arī savu kritisko spriestspēju.

Ceturtkārt, Latvijā ar Eiropas Struktūrfondu un IZM atbalstu ir sāka konceptuāla skolotāju izglītības reforma, ko īstenos ciešā sasaistē ar projektu “Skola 2030”. Tādējādi ir paredzams skolotāju darbības efektivitātes pieaugums.

Projekts “Skola 2030” skolām piedāvā izglītības satura modeli, bet tā īstenošanā

ir nepieciešama pašu aktīva līdzdalība, kas ir nozīmīgs demokrātiskas izglītības rādītājs.

Protams, joprojām ir aktuāls jautājums par Latvijas skolotāju gatavību jaunā mācību satura īstenošanai, par ko liecina arī izglītības procesos iesaistītās sabiedrības dažbrīd pat negatīvā nostāja pret projektu publiskajā telpā. Jānorāda, ka arī Latvijas politiķu attieksme pret šo projektu nebūt nav viennozīmīga.

Kopumā jāsecina, ka ir jāturpina diskusija par kritiskās domāšanas attīstības veicināšanu Latvijas vispārējās izglītības sistēmā, lai mazinātu konstatētās nepilnības un trūkumus un pilnveidotu kritiskās domāšanas pieejas īstenošanu.

4. KRITISKĀ DOMĀŠANA AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ LATVIJĀ

Lai raksturotu kritiskās domāšanas vietu augstākajā izglītībā, jāatgriežas pie trim nozīmēm, kurās šis termins tiek lietots — kā domāšanas ideāls (patstāvīga, argumentēta, izvērtējoša domāšana), kā pasniegšanas metodika (pasniedzējs trenē studenta spēju spriest par nozares specifiskajiem jautājumiem, nemācot kritisko domāšanu kā priekšmetu) un kā akadēmisks kurss (mērķis iemācīt noteiktu tekstu šā vārda plašākā nozīmē analīzes un radīšanas tehniku, kas atbilst kritiskās domāšanas kā ideāla prasībām).

Kritiskā domāšana kā ideāls ir bijusi klātesoša augstākajā izglītībā kopš tās aizsākumiem, lai gan dažādos laikmetos ir mainījusies izpratne par to, ko šis ideāls īsti paredz un kādā veidā tam jāizpaužas augstskolas mācību procesā.

Mūsdienās ir vismaz divi galvenie iemesli, kāpēc kritisko domāšanu atzīst par nozīmīgu: 1) no augstākās izglītības patlaban tiek gaidīta sasaiste ar pētniecību, savukārt pētniecība prasa prasmi patstāvīgi domāt un meklēt jaunus risinājumus, nevis atkārtot apgūtās zināšanas, 2) augstākā izglītība vēl aizvien nav zaudējusi savu sociālo funkciju, tās uzdevums ir trenēt cilvēkus, kas spēj

risināt dažādas problēmas, ne tikai tās, kas ir apgūtas augstskolas mācību procesā, bet arī jaunas, situatīvas, ar dažādām dzīves un darba jomām saistītas. Docētāji atzīst, ka viņu mērķis ir nevis nodot informāciju, bet gan palīdzēt studentiem kļūt par patstāvīgi domājošiem cilvēkiem un pētniekiem.

Tas, ka augstākajā izglītībā kritiskās domāšanas ideāls tiek augstu vērtēts, nenozīmē, ka minētie mācību procesa mērķi vienmēr tiek sasniegti, un ir attiecīgi jājautā, kādā ziņā kritiskā domāšana kā mācību metodika un kritiskā domāšana kā kurss var palīdzēt šos mērķus īstenot? Nav tā, ka cilvēks, kurš nezina kritiskās domāšanas metodiku, nevarētu trenēt studentus patstāvīgi domāt, vai ka students, kas nav apguvis kritiskās domāšanas kursu, nespētu domāt kritiski. Patstāvīga, kritiska, argumentēta domāšana ir cilvēka domāšanas vispārēja iezīme, un mēs to spējam izmantot, var teikt, intuitīvi. Tomēr nav arī šaubu par to, ka mūsu racionalitāte ir ierobežota un ne vienmēr intuitīva pieeja ir pietiekami efektīva.

Lai gan kritiskās domāšanas klātbūtne kopš 2008. gada ir iezīmēta gan Eiropas, gan nacionālajā augstākās izglītības kvalifikācijas līmeņu ietvarstruktūrā, izpratne par kritiskās domāšanas metodiku Latvijas augstskolu mācībspēku vidū noteikti nav pietiekama. Līdz ar to nevar uzskatīt, ka tā mācību procesā tiek izmantota sistemātiski. Tas nozīmē, ka principā augstskolu mācību process noteikti iegūtu, ja šīs metodikas lietošanas prasmes tiktu trenētas un docētājiem būtu skaidrs priekšstats, kas tās ir un kā tās izmantot konkrēto nozaru studiju darbā. Jautājums ir drīzāk par to, kādā veidā to panākt? Nez vai vēlams ceļš būtu obligātas prasības. Jāņem arī vērā, ka gan metodikas

apguve, gan tās ieviešana konkrēta kursa pasniegšanā prasa lielus laika u.c. resursus. Visupirms būtu jānodrošina pārlicinošs piedāvājums — kursi moduļu veidā, ko pasniedzējiem ir iespēja apgūt un kuros ir skaidri formulēts to sniegtais ieguvums.

Kritiskajai domāšanai kā metodikai nav robežu, to var piemērot jebkurā zinātņu nozarē un apbūt konkrētām vajadzībām. Kritiskajai domāšanai kā kursam, ko studentiem un arī augstskolu docētājiem Latvijā piedāvā vairākās augstskolās, savā ziņā ir šaurāks pielietojums. Lai gan principā ir iespējams izveidot kursu par, teiksim, ķīmijas pētniecisko tekstu kritisku analīzi, tas beigu beigās pārklātos ar konkrētās zinātnes metodoloģijas jautājumiem. Cita lieta, ka arī dzian zinātņu metodoloģiju var analizēt dažādos līmeņos, un studentiem noteikti būtu vēlams apgūt vismaz pašu zemāko līmeni, kurā analizē zinātņu vispārīgākos pieņēmumus. Šajā līmenī zinātnes kritiska analīze būtībā būs zinātnes filosofija.

Kritiskā domāšana kā kurss visefektīvāk darbojas kā domu, izteikumu, tekstu vispārīga analīze un atbilst tām prasmēm, kas ir nepieciešamas jebkuram cilvēkam, kurš kaut ko raksta, piedalās diskusijās un domā par citu teikto. Kā kurss kritiskā domāšana ir vēsturiski veidojusies kā argumentācijas analīze un apvieno neformālās loģikas un retorikas elementus. Latvijas augstskolās šādu kursu pasniedz minimāli. Tam, visticamāk, ir dažādi iemesli, viens no tiem — kurss ir veltīts vispārējām kompetencēm, nevis sagatavo kādai noteiktai zinātnes nozarei. Tas, protams, ir vairāk piederīgs humanitāro un sociālo zinātņu sfērai, lai

gan dabaszinātņu komunikācija ir viena no būtiskajām zinātnieka darba sastāvdaļām, kas attiecīgi padara kritisko domāšanu kā kursu būtisku arī tām. Tomēr praksē, kā jau tika teikts, kurss netiek iekļauts studiju programmās ne humanitāro, ne sociālo, ne dabaszinātņu jomā.

Šādu kursu iekļaušana augstskolu programmās, protams, būtu ieteicama, tomēr jāņem vērā, ka būtu jāpārskata arī izpratne par to, kas ir kritiskās domāšanas kurss. Kad 20. gadsimta 70. gados ASV parādījās kritiskās domāšanas kursi, tajos uzsvars tika likts uz argumentācijas analīzi. Tomēr argumentācija nav vienīgais, kas ir būtisks cilvēku diskusijās un tekstos. Ņemot vērā dažādos medijos vērojamās diskusijas par informācijas uztveri un veidus, kā notiek manipulācija ar vēstījumu, **kritiskajai domāšanai ir plašāk jāiekļauj ar retoriku un medijpratību saistītas tēmas.**

Visbeidzot, būtu jāpievērš uzmanība tam, ka patlaban pastāv tādi kā konflikti izpratnē par augstākās izglītības mērķiem. Praksē mērķis piesaistīt augstāko izglītību zinātnei var nonākt pretrunā augstākās izglītības vispārīgajiem mērķiem. Vienlaikus gan uzsvars uz pētniecību, gan cilvēka vispārīgas spriestspējas attīstīšana kā mērķis zināmā mērā konfliktē ar sabiedrības pieprasījumu pēc augstākās izglītības praktiskuma un izmantojamības.

Šis konflikts nav absolūts, un bieži vien tas izriet no pārpratumiem, tomēr kritiskā domāšana gan kā metode, gan kā kurss var palīdzēt šos mērķus sasaistīt, lai gan šajā nolūkā ir nepieciešama arī rūpīgs kritiskās domāšanas mērķu un prakšu izvērtējums.

```
require File.expand_path("../config/application.rb", __FILE__)
# Prevent database truncation if the environment is production
abort("The Rails environment is running in production mode!")
require 'spec_helper'
require 'rspec/rails'

require 'capybara/rspec'
require 'capybara/rails'

Capybara.javascript_driver = :webkit

Cate
Shou
co

with
with
end
end

# Add ad

# Requires supporting ruby files like support/**/*.rb
# spec/support/ and its subdirectories. These files will
# run as spec files by default. This means you can
# in _spec.rb will both be required and run as spec
# run twice. It is recommended that you do not
# end with _spec.rb. You can configure the behavior by
# option on the command line: rspec --format=progress

No results found for 'mongoid'
```

3. DAĻA

MEDIJPRATĪBA UN KRITISKĀ DOMĀŠANA

Pēdējo gadu laikā arvien biežāk ir dzirdami apgalvojumi par nepieciešamību attīstīt indivīdu kritisko domāšanu, lai sekmētu auditorijas medijpratību. Taču medijpratība un kritiskā domāšana medijpratības kontekstā nav aplūkojamas atrauti no izpratnes par procesiem mediju telpā.

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem Latvijas mediju vidē ir notikušas ievērojamas pārmaiņas. Šajā laika posmā no slēgtas, ideoloģiski kontrolētas sistēmas mediju vide Latvijā ir transformējusies izteikti komerciālā, taču ekonomiski vājā sistēmā, ko ir būtiski ietekmējusi mūsu valsts demogrāfiskā, sociālekonomiskā un ģeopolitiskā situācija, dažādi ārpolitiski un iekšpolitiski procesi.

Jāņem vērā, ka Latvijas mediju vidi raksturo niecīgs auditorijas potenciāls, kas lielā mērā izriet no nelielā un sarūkošā valsts iedzīvotāju skaita. Migrācijas un negatīva dabiskā pieauguma rezultātā Latvija ik gadu zaudē ievērojamu iedzīvotāju skaitu, tādējādi sarūkot jau tā mazajai mediju auditorijai. Pēdējo septiņu gadu laikā (kopš 2011. gada sākuma) iedzīvotāju skaits ir krities par 140 tūkstošiem, un 2018. gada sākumā tas bija 1 miljons 934 tūkstoši, no kuriem

1 miljons 203 tūkstoši jeb 62 % no iedzīvotāju kopskaita bija latvieši.¹

Iedzīvotāju etniskais sastāvs nosaka to, ka kopējais mediju patēriņš Latvijā ir dalāms pēc latviešu un krievu valodas lietojuma, savukārt tas ļoti ietekmē Latvijas mediju attīstības potenciālu. Fakts, ka liela sabiedrības daļa priekšroku dod tiem medijiem, kas piedāvā saturu to dzimtajā — krievu — valodā, vēl vairāk samazina jau tā nelielo auditoriju medijiem, kas saturu piedāvā latviešu valodā.

Tradicionālo mediju patēriņu lielā mērā ietekmē arī digitālo mediju strauja attīstība un auditorijas pārorientēšanās uz mediju patēriņu internetā vidē, arvien aktīvāk mediju patēriņā izmantojot mobilos tālrunus. Atbilstīgi Centrālās statistikas pārvaldes datiem katru gadu pieaug pastāvīgo interneta lietotāju (lieto vismaz reizi nedēļā) skaits. 2018. gada sākumā internetu regulāri lietoja 81,2 % iedzīvotāju — tas ir par 18,7 procentpunktiem vairāk nekā 2010. gadā. Gada laikā šis rādītājs ir pieaudzis par 2,7 procentpunktiem. Populārākā ierīce, ar ko piekļūst internetam ārpus mājām vai darba, ir mobilais tālrunis, ko šim nolūkam izmantoja 67 %

1 Demogrāfija, 2018: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/meklet-tema/301-demografija-2018>

iedzīvotāju, kuri lietoja internetu pēdējo trīs mēnešu laikā.²

Straujā un nepārtrauktā tehnoloģiju attīstība, kuras rezultātā ir nemitīgi jāmainās gan tradicionālajiem, gan digitālajiem medijiem, nosaka to, ka mediju vide Latvijā, tāpat kā citur pasaulē, kļūst arvien globālāka, komplicētāka un komerciālāka. Aizvien būtiskāk situāciju ietekmē spēcīgu ārvalstu uzņēmumu nostiprināšanās Latvijas tirgū. Tiek ieviesti jauni mediju biznesa modeļi un ietekmēti tradicionālie mediju uzņēmumu peļņas gūšanas veidi. Pastāvīgo pārmaiņu ietekmē mediju biznesa procesu plānošana kļūst ļoti sarežģīta, prognozējamība ir gandrīz neiespējama, ir apgrūtināta iespēja aprēķināt izmaksas un paredzēt ieņēmumus, plānot naudas plūsmu un peļņu.

Notiek reklāmā veikto ieguldījumu pārdaļē — tos novirza dažādām digitālajām platformām. Pēdējos gados Latvijas reklāmdevēju finansējums aizvien lielākos apmēros nonāk ārvalstīs reģistrētos mediju uzņēmumos (*Facebook, Google* utt.), kuriem arvien lielāku uzmanību un laiku velta Latvijā dzīvojošā un reklāmdevējus interesējošā auditorija. Pētījumu aģentūras *Kantar TNS* dati liecina, ka trīs apmeklētākās interneta vietnes Latvijā ir www.google.com (katru dienu apmeklē 995 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem), www.facebook.com (759 tūkstoši) un www.youtube.com (735 tūkstoši).

Šādos apstākļos Latvijā, līdzīgi kā citās valstīs ar niecīgu auditorijas potenciālu, rodas nopietnas bažas par tradicionālo, jo īpaši drukāto, mediju uzņēmumu ilgtspēju.

2 <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/zinatne-ikt/datori-internets/meklet-tema/2410-iedzivotaju-interneta-lietosanas-paradumi>

Drukāto mediju biznesam piemīt duāls raksturs, proti, tas darbojas gan patērētāju segmentā, nodrošinot satura pārdošanu auditorijai, gan biznesa segmentā, veicot reklāmas pārdošanu. Taču pēdējos gados ievērojami samazinās ieņēmumi abos — kā patērētāju, tā biznesa segmentā, sarūkot gan mazumtirdzniecībā pārdoto preses izdevumu skaitam, gan pārdoto laikrakstu un žurnālu abonenmetu skaitam. Drukāto mediju nozarē samazinās arī no reklāmas gūto ieņēmumu apmērs.

Zaudējot ienākumu būtisku daļu un tērējot resursus jauno tehnoloģiju sniegtu iespēju testēšanai, adaptēšanai un integrēšanai, Latvijas mediju uzņēmumi īsteno dažādas izdzīvošanas stratēģijas, kas nereti prasa mediju satura komercializēšanu. Medijos arvien biežāk notiek robežu pārkāpšana starp mediju redakcionālo un reklāmdevēju apmaksāto saturu, integrējot apmaksātu informāciju šķietami redakcionālā saturā.

Vienlaikus tehnoloģiju attīstība, mobilo ierīču izplatība, globālo mediju un jaunu digitālo platformu pieejamība piedāvā mediju lietotājam potenciāli plašāku satura izvēļu spektru, daudz jaunu risinājumu un ērtību. Attīstoties dažādām jaunām platformām un sociālajiem medijiem, lietotājiem tiek sniegta iespēja radoši izpausties, līdzdarbojoties informācijas radīšanā un tās izplatīšanā. Ja vien patērētājam ir piekļuve internetam un pieejamas ierīces, ar ko to izmantot, mediju lietotājs var piekļūt saturam jebkurā laikā un patērēt to jebkurā vietā, nesaskaroties vairs ar tiem ierobežojumiem, kas raksturo tradicionālo mediju satura pieejamību konkrētā laikā un telpā.

Tomēr jāņem vērā, ka, rodoties dažādām jaunām iespējām digitālajā vidē, vienlaikus

mazinās tradicionālo informācijas filtru un "vārtsargu" (*gatekeepers*) loma. Informatīvā telpa, kurā šodien ilgstoši uzturas dažādu platformu, jo īpaši sociālo mediju un vietnes *YouTube*, auditorija, lielākoties ir digitālo algoritmu izskaitļota un noteikta, nevis pašu lietotāju izvēlēta. Jāatceras, ka digitālo platformu lietotāju dati tiek monetizēti, izmantoti globālu interneta platformu īpašnieku komerciālajās interesēs, pašiem lietotājiem to bieži vien neapzinoties. Sociālo mediju uzņēmumi izmanto lietotāju datus un informāciju par to darbībām, lai nodrošinātu iespējami efektīvu reklāmas un sponsorēta satura pārdošanu. Kļūstot par mērķi precīzi segmentētām un izskaitļotām kampaņām, pieaug risks, ka digitālo mediju lietotājs varētu tikt ietekmēts, tostarp saskarties ar dezinformāciju tās dažādajos izpausmes veidos.

Ņemot vērā Latvijas ģeopolitisko situāciju, mediju vides specifiku, potenciālos riskus un izaicinājumus mediju lietotājiem, nav šaubu, ka ir jādomā par to, kā veicināt auditorijas medijpratību Latvijā. Pieņemot, ka būt medijpratīgam (*media literate*) lietotājam nozīmē spēt orientēties plašajā informācijas plūsmā, prast izvēlēties savām interesēm un vajadzībām atbilstošāko mediju saturu,

kritiski izvērtēt mediju ziņojumus digitālajā vidē un arī tradicionālajos medijos, atpazīt gan ideoloģisku propagandu un politisku ietekmēšanu, gan komerciāla rakstura (reklāmas un sponsorētus) vēstījumus, ir jāsaprot, kā šīs prasmes un iemaņas indivīdos attīstīt.

Pašreizējā situācija Latvijas mediju vidē liek domāt ne vien par auditorijas, bet arī par mediju vides profesionāļu medijpratības veicināšanu. Nemitīgās mediju vides pārmaiņas rada pamatīgu slodzi un spriedzi mediju vides profesionāļiem, žurnālistiem. Darba devēju — mediju īpašnieku — centieni izdzīvot sarežģītajā tirgus situācijā mediju darbiniekiem nereti ne tikai rada ekonomiskas sekas (atalgojuma samazinājums), bet arī prasa nepieļaujamus kompromisus attiecībā uz žurnālistikas profesionālajiem standartiem, ētiku un redakcionālo neatkarību. Vienlaikus jaunu tehnoloģiju un platformu attīstība sniedz jaunas iespējas žurnālistu darbā ar informāciju. Šādos apstākļos mediju vides profesionāļu izpratne par medijpratības lomu, kritiskā domāšana, prasme izvēlēties avotus un pārbaudīt informācijas ticamību ir ļoti svarīgi priekšnoteikumi tam, lai tie varētu pildīt savus pienākumus profesionāli.

MEDIJPRATĪBA LATVIJĀ

Lai gan pasaulē jēdziens “medijpratība” ir kļuvis aktuāls kopš 20. gadsimta 60. gadiem, Latvijā par medijpratību esam sākuši runāt tikai nesen. Arī valsts politikas dokumentos “medijpratība” kā attīstības virziens ir minēta tikai pēdējos gados.

Kā pirmos ar medijpratību saistītos dokumentus Latvijā var minēt 2006. gada 19. jūlijā ar Ministru Kabineta rīkojumu apstiprinātās pamatnostādnes “Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2006.–2013. gadam” un tām sekojošās 2013. gada 14. oktobrī ar Ministru kabineta rīkojumu apstiprinātās pamatnostādnes “Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam”. Šajos doku-

mentos uzsvars gan ir likts uz informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietojumu. 2006. gada dokumentā informācijas pratība ir definēta kā “prasme meklēt un atrast informāciju, kā arī pārvērst to zināšanās — spēja pārvērst zināšanas jaunradītā vērtībā” un 2013. gada dokumentā — kā “spēja atrast, atlasīt, novērtēt, pārvaldīt un izmantot informāciju” un kā “prasmes atrast, novērtēt, apstrādāt, pielietot, sintezēt informāciju, orientējoties milzīgā informācijas resursu un informācijas apstrādes rīku daudzumā.”

2013. gada dokumentā kā viens no būtiskākajiem plānotās rīcības virzieniem ir minēta “algoritmiskās domāšanas un informācijpratības īpatsvara palielināšana izglītības programmās”, savukārt kā galvenie informācijpratības aspekti ir norādītas dažādas prasmes:

- lietošanas prasmes — spēja izmantot drukātos un elektroniskos resursus, tostarp programmatūru;
- resursu prasmes — spēja izprast informācijas resursu formu, formātu, atrašanās vietu un piekļuves metodes;

- sociāli strukturālās prasmes — zināšanas par to, kā informācija tiek sociāli strukturēta un radīta (ietver izpratni par zinātniskās publicēšanas procesu);
- pētniecības prasmes — spēja saprast un izmantot atbilstošus informācijas tehnoloģiju rīkus, lai veiktu pētījumus;
- publicēšanas prasmes — spēja radīt teksta vai multivides ziņojumus par pētījumu rezultātiem.

Pirmo reizi plašāk par prasmēm, kuras nepieciešamas, lietojot medijus (plašsaziņas līdzekļus), ir runāts dokumentā “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012–2018. gadam”. Šajā dokumentā ir noteikti šādi pamatuzdevumi:

- attīstīt plašsaziņas līdzekļu lietotprasmeju programmas dažādām mērķa grupām, tajā skaitā skolēniem un studentiem, pieaugušajiem, pedagogiem;
- izvērtēt plašsaziņas līdzekļu lietotprasmes temata iekļaušanu sociālo zinātņu kursā vispārīgglītojošās skolās;
- mediju lietotprasmes pētījums Latgales reģionā.

Pirmais dokuments, kurā ir izvirzīti tieši “medijpratības” veicināšanas mērķi, ir “Latvijas mediju politikas pamatnostādnes 2016.–2020. gadam”, kas ar Ministru kabineta rīkojumu tika apstiprinātas 2016. gada 8. novembrī. Pamatnostādnēs auditorijas medijpratība ir minēta kā viena no pieciem galvenajiem Latvijas mediju politikas pamatprincipiem un attiecīgi kā viens no pieciem Latvijas mediju politikas rīcības virzieniem. Medijpratības rīcības virzienā ir noteikti šādi uzdevumi:

- izzināt mediju pratības līmeni sabiedrībā;

- uzlabot sabiedrības zināšanas mediju pratībā;
- iekļaut medijos mediju pratību attīstošu saturu;
- iekļaut mediju pratību izglītības saturā;
- izglītot pedagogus mediju pratības pasniegšanai izglītības iestādēs;
- sagatavot topošos pedagogus mediju pratības pasniegšanai izglītības iestādēs;
- izveidot materiālus pedagogiem par mediju pratības jautājumiem.

Pamatnostādnēs minētie uzdevumi tiek pildīti atbilstīgi rīcības plānam, un to īsteno Latvijas Republikas Kultūras ministrija sadarbībā ar citām saistītām iestādēm un nozares pārstāvjiem. Medijpratības veicināšana patlaban ir izvirzīta kā būtiska Latvijas mediju politikas prioritāte, un Kultūras ministrijas dokumentos medijpratība ir definēta kā “cilvēka prasme lietot medijus, meklēt un analizēt informāciju, kritiski izvērtēt mediju vēstījumus, piedalīties mediju satura veidošanā.”³ Vienlaikus pamatnostādnēs ir uzsvērts, ka arī valsts drošības kontekstā ir nepieciešams “veidot izpratni un kritisko domāšanu par mediju piedāvāto saturu, novēršot dezinformāciju un manipulācijas ar informāciju”.⁴

Līdztekus indivīdu medijpratības veicināšanas jomā īstenojamo mērķu un uzdevumu izvirzīšanai par medijpratību un kritisko domāšanu tiek runāts arī

- 3 Medijpratība: kāda ir situācija Latvijā un kā šo prasmi varam veicināt? <https://www.km.gov.lv/lv/mediju-politika/medijpratiba>
- 4 Par Latvijas mediju politikas pamatnostādnēm 2016.–2020. gadam. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=286455>

informācijas telpas drošības pasākumu kontekstā. Tā 2018. gada augustā Ministru kabineta sēdē, iepazīstinot ar informācijas telpas drošības pasākumiem, kultūras ministre Dace Melbārde uzsvēra, ka ir nepieciešams īstenot kompleksu pieeju — “stiprināt nacionālos medijus, pilnveidot sabiedrības medijpratību un kritisko domāšanu, veidot mērķtiecīgu valsts stratēģisko komunikāciju un paredzēt vairākus nacionālās informācijas telpas aizsardzības pasākumus, tostarp stiprināt mediju satura monitoringu, ierobežot dezinformāciju un nelikumīga satura lietošanu, kā arī aizstāvēt nacionālās informatīvās telpas intereses globālā un reģionālā līmenī.”⁵

Atzīstot, ka Latvijas Kultūras ministrijas vadībā medijpratības veicināšana pēdējo gadu laikā Latvijā ir kļuvusi par vienu no būtiskākajiem mediju politikas virzieniem, kā arī to, ka izstrādātā plāna satvarā veiktās darbības ir nozīmīgs solis uz priekšu auditorijas medijpratības veicināšanas jomā, tomēr jāuzsver, ka **vēl aizvien būtiska problēma ir neskaidrā situācija saistībā ar medijpratības iekļaušanu obligātās izglītības saturā Latvijā un sistemātiskas pieejas trūkums šajā kontekstā.**

Ņemot vērā medijpratības pētījumos iegūto informāciju, Kultūras ministrijā ir izstrādāti un Izglītības ministrijai iesniegti priekšlikumi

5 Informācijas telpas drošības galvenie pīlāri — iedzīvotāju medijpratība un aizsardzība, spēcīgi nacionālie mediji un stratēģiskā komunikācija. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/297748-informācijas-telpas-drosibas-galvenie-pilari-iedzivotaju-medijpratiba-un-aizsardziba-specigi-nacionalie-mediji-un-strategiska-komunikacija-2018>

vajadzīgajām izglītības satura izmaiņām, lai tiktu veicināta medijpratības apguve skolās. Ir tapis dokuments “Kultūras ministrijas priekšlikumi projektam par kompetenču pieeju mācību saturā (Skola 2030)”, kurā ir definētas prasmes, zināšanas un attieksmes, kas nepieciešamas skolas absolventam, lai viņš būtu prasmīgs mediju un citas informācijas lietošanā, publiskošanā un kopīgošanā. Dokumentā ir rosināts medijpratības veicināšanu iekļaut mācību saturā kā vienu no horizontālajām pratībām, kas tiktu attīstīta vairākumā priekšmetu, un papildus tam tika ierosināts sociālās un pilsoniskās mācību jomas blokā iekļaut informāciju par medijiem kā ceturto varu, to lomu un nozīmi demokrātijā.⁶ Tomēr pagaidām situācija attiecībā uz Kultūras ministrijas priekšlikumu iekļaušanu izglītības saturā ir neskaidra.

Viena no lielākajām problēmām, kas raksturo pašreizējo situāciju medijpratības veicināšanas jomā, ir saistīta ar tās finansēšanu. Valsts budžeta līdzekļi, kas ir piešķirti, lai nodrošinātu Latvijas mediju politikas pamatnostādņēs izvirzīto uzdevumu īstenošanu un mērķu sasniegšanu, ļauj finansēt vien ierobežotu darbību kopumu un ir absolūti nepietiekami, lai sistēmiski risinātu situāciju ar aizvien pieaugošo nepieciešamību sekmēt sabiedrības medijpratību. Medijpratības veicināšana Latvijā līdz šim lielākoties ir izpaudusies kā īstermiņa projekti ar dažādu fondu un atbalstītāju finansējumu, kas ievērojami pārsniedz Kultūras ministrijai pieejamo budžetu un nereti nozīmē to, ka šo projektu mērķi un to

6 Kultūras ministrijas priekšlikumi projektam par kompetenču pieeju mācību saturā (Skola 2030). Pieejams: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/mediju_politika/medijprat%C4%ABba/vienlapis_zurnalistiem_6_feb_preses%20konf.pdf

finansētāju intereses dominē pār sabiedrības vajadzībām kopumā.

Pasaulē patlaban daudz diskutē par **nepieciešamību institucionalizēt medijpratību**, tādējādi, iespējams, radot labvēlīgākus apstākļus tās attīstībai. Vai šāds scenārijs ir iespējams Latvijā? Kā koordinēt dažādu valsts iestāžu un to ministriju (Kultūras, Izglītības, Vides un reģionālās attīstības, Aizsardzības, Ārlietu) darbu, kas atbild par medijpratības veicināšanas kontekstā būtiskiem jautājumiem? Kā panākt, lai laikmetā, kad strauji attīstās tehnoloģijas un teju katru dienu mainās mediju vide, medijpratības un kritiskās domāšanas veicināšana būtu nevis īstermiņa kampaņās balstīts pasākumu kopums, bet gan rūpīgi pārdomātas valsts līmeņa stratēģijas īstenošana? Kā veicināt dažādu ar medijpratību saistīto pušu (*stakeholders*) iesaisti un to optimālu sadarbību? Šie ir ļoti svarīgi jautājumi, un ir vajadzīgi operatīvi un vienlaikus ilgtermiņa risinājumi, kas nodrošinātu kritiskās domāšanas un mediju izglītības attīstību valstiskā līmenī.

4. DAĻA

**KRITISKĀ
DOMĀŠANA
SPRIESTSPĒJAS
VEICINĀŠANAI**

Pedagoģisks, ideoloģisks un komunikatīvajās praksēs pamatots uzstādījums par kritisko domāšanu, neatklājot filosofiskos pamatus, ir nepietiekams un pat paviršs. Tiek sme uzskatīt kritiskās domāšanas mācību par pašpietiekamu panaceju mūsdienu problēmu risināšanai (bez filosofijas, kultūru vēstures, reliģijas zinību, plašas humanitārās izglītības bāzes sabiedrībā) ir nekritiska pati par sevi.

Kritiskā domāšana vārda plašā nozīmē saistās ar epistemoloģijas, ētikas, filosofiskās antropoloģijas, aksioloģijas, loģikas, kultūrfilosofijas, starpkultūru filosofijas u.c. jautājumiem, kuru atbildes mēdz sakņoties dažādās filosofiskās tradīcijās: kantismā,

neokantismā, Hēgeļa tradīcijā, analītiskās filosofijas virzienos, fenomenoloģijā, neotomismā, pragmatismā un neopragmatismā, lingvistiskajā filosofijā, hermeneitikā, daudzpusīgajā humānismā u.c. Kritiskās domāšanas pamatprasība ir — tai jābūt iekļautai filosofiskā pozicionējumā, ētiskas stājas un normu satvarā, dialogiski orientētā saprātā, komunikabilitātē. Ir jāattīsta refleksiīvā kritika, kur pārdomas savieno ar refleksijas ētisko dimensiju — sirdsapziņu, godprātību, empātiju, spēju ieklausīties, dialoga spēju un horizontu domāšanas spēju.¹ Kritiska domāšana dod iespēju apzināties mūsu sa-
pratnes un prāta robežas. Tas nozīmē prāta pašdisciplīnu jeb, kā mūsdienās ir moderni sacīt, pašmonitoringu.

1 Skat. Kūle M. *Jābūtības vārdi*, Rīga: Zinātne, 2016, 29.–169. lpp.

Igors Gubenko

KRITISKĀ DOMĀŠANA UN LIBERĀLĀS IZGLĪTĪBAS KODOLS

(KRITISKĀS DOMĀŠANAS BŪTISKĀ
SAIKNE AR FILOSOFIJU, LOĢIKU,
ĒTIKU UN RETORIKU)

Kritiskā domāšana ir izšķiroša kompetence ikviena indivīda pašizveidei un nepieciešams nosacījums domājošas sabiedrības izveidei. Savukārt laikā, kad informācija ir kļuvusi par hibrīdās karadarbības ieroci un demokrātiskās politikas ietekmēšanas rīku, indivīdu spēja kritiski analizēt informāciju ir ieguvusi būtiska valsts drošības faktora statusu.

Apzinoties kritiskās domāšanas nozīmību demokrātiskai sabiedrībai un atbalstot tās mācīšanu vispārējās izglītības iestādēs, ir būtiski sekmēt, lai šī kompetence netiktu apgūta tikai kā formālo argumentācijas paņēmieni kopums bez plašāka intelektuālā konteksta.

Kritiskā domāšana ir bagātīgas intelektuālās tradīcijas produkts, un tās efektīva apgūšana nav iespējama ārpus šīs tradīcijas pamatatziņu kopsakara.

Mācot kritisko domāšanu, ir jāņem vērā tās būtiskā saikne ar tādām disciplīnām kā loģika, ētika un retorika. Šīs disciplīnas

pieder t.s. brīvo mākslu jeb liberālās izglītības kodolam, kuras mērķis atbilst LR Izglītības likuma 2. pantā izvirzītajam mērķim — nodrošināt iespēju attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību.

Līdzīgi ir noteikts ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā — “izglītībai jābūt vērstai uz pilnīgu personības attīstību un tai jāstiprina cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošana. Izglītībai ir jāveicina savstarpējā saprašanās, iecietība un draudzība starp visām tautām, rasu un reliģiskajām grupām...”

Personības pilnīgā un vispusīgā attīstībā nozīmīga loma ir humanitārajām disciplīnām, kas nav vērstas tikai uz atsevišķu uzdevumu un problēmu risināšanu, bet paplašina izglītojamā intelektuālo apvārsni, piedāvājot plašas neinstrumentālas zināšanas par cilvēku un sabiedrību.

Marta Nusbauma (ASV) uzskata, ka humanitārajiem priekšmetiem un īpaši filosofijai ir būtiska loma demokrātisko sabiedrību

ilgtspējīgā attīstībā. Pasaulē atzītā filosofe līdžās kritiskajai domāšanai kā vispusīgi attīstītas personības iezīmes min iztēlē bals-tītu domas radošumu un izkoptu empātiju.¹ Šīs spējas nav iespējams pilnveidot, paliekot tikai praktisku uzdevumu līmenī — tās prasa plašāku, ar tūlītējām vajadzībām nesaistītu jautājumu integrēšanu izglītības saturā.

Arī vēsturiski kritiskā domāšana attīstījās nevis kā konkrētu problēmu risināšanas palīgrīks (piemēram, kā identificēt kļūdainu vai ļaunprātīgi sagrozītu argumentu), bet gan kā filosofijas un zinātnes metodoloģiskais pamats. Tas, ka 18. gadsimta filosofs Imanuels Kants nosauca savus pazīstamākos darbus par "Kritikām", nebija nejaušība — prāta atziņu fundamentāls kritisks izvērtējums teorētiskajā un praktiskajā jomā ir viņa filosofijas sistēmas spilgtākā iezīme.

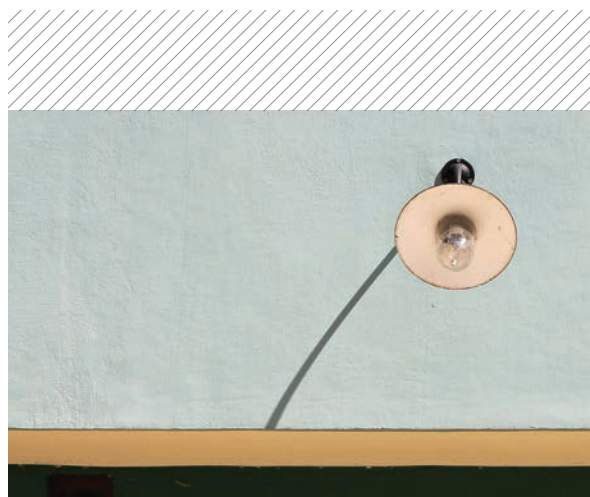
Arī kategoriskais imperatīvs, kas veido Kanta ētikas pamatu, ir formulēts, kritiski analizējot līdzšinējā tradīcijā izteiktos ētiskos principus.

Sarunvalodā vārda "kritisks" sinonīmi bieži vien ir "negatīvs", "piekasīgs" utt. Tomēr šim ikdienas lietojumam nav sakara ar kritiskās domāšanas ideju, un to vislabāk parāda tādu filosofijas tekstu studijas, kuru autori kritiski izvērtē un slīpē savus un savu priekšgājēju argumentus, nevis spītīgi noraida tos bez dziļāka aplūkojuma.

Papildinot kritiskās domāšanas studijas ar loģikas, ētikas, retorikas un filosofijas vēstures atziņām, izglītojamajiem tiktu demonstrēts intelektuālo problēmu plašums un noturība gadsimtu garumā. Ko nozīmē rīkoties ētiski? Kā samierināt cilvēku atšķirī-

gās intereses un vērtības? Kāds pārvaldības modelis vislabāk atbilst sabiedrības izaugsmei? Šiem jautājumiem ir gadsimtiem sena vēsture, un šodien tie ir tikpat aktuāli. Šo un citu jautājumu pārdomāšana ļaus izglītojamajiem skaidrāk apzināties savu vietu pasaulē un sabiedrībā, kā arī apjaust cilvēka intelektuālo meklējumu plašo apvārsni.

Kopsakarā ar kritiskās domāšanas un informācijpratības pamatiem šīs zināšanas veicinās izglītojamo pašizveidi par vispusīgi attīstītām personībām un palīdzēs labāk integrēt iepriekš minētās prasmes viņu kompetenču sistēmā kā personas pasaules uzskata neatņemamas sastāvdaļas, nevis kā tīri tehniskus un formālus argumentācijas paņēmienus.

1 Nussbaum M. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2010.

Maija Kūle

KRITISKĀ DOMĀŠANA LAIKMETA KONTEKSTĀ

Kritiskās domāšanas pamats ir **domāšana**, par kuru prāta (*mind*) filosofijā un epistemoloģijā ir daudz un dažādu viedokļu. Nav iespējams atzīt kritisko skatījumu bez domāšanas klātbūtnes, turklāt neangažētas, lielā mērā bezaizspriedumu domāšanas. Bet domāšana plašos horizontos ir laikietilpīga un pamatojas sapratnē. Uzskatīt, ka visi cilvēki pēc dabas ir domājoši, nav pareiza aksioma. Ir pārāk daudz noteicošo faktoru, kas liek sekot, pievienoties, ticēt, būt apmātiem utt. un kas nav atceļami dzīves sociālā un vēsturiskā rakstura dēļ.

Kritiskā domāšana kā personības pozīcija mēdz nonākt pretrunā sociālekonomiskām, birokrātiskām, šabloniskām nostādnēm, bet tas izraisa neapmierinātību visos, kam ir bijis jāpanāk plānotais pragmatiskais rezultāts, vai tas būtu darbaspēka specializācijas paaugstināšana, pilsoniskās sabiedrības aktivizācija vai sekošana oficiāliem politiskiem uzstādījumiem. Nereti sabiedrībā proponētās idejas ir nevis domāšanas un saprašanas, bet gan neapzinātu motīvu un personīgo interešu rezultāts. Jo vairāk sabiedrība novēršas no saprāta varas un

atdod varu “dvēseles stāvokļiem”, politiskām kaislībām, šaurām biznesa interesēm, jo tajā radušas idejas ir nedrošākas un domāšana — pazudusi.

Domāšanas maiņa ir grūtāks uzdevums nekā jaunu zināšanu iegūšana ar jau aprobētajām izziņas metodēm. Domāšanai piemīt sava veida sīkstums, pieņēmumu un ticības līmenis tai brīvi nepakļaujas. Neiropsiholoģijas atziņas pauž, ka attiecībā pret savu ķermeni cilvēkam ir skaidrāka pašuztvere jeb propriocepcija (*proprioception*) nekā attiecībā pret savu domāšanu. Pieņēmumi noslogo domāšanu un neļauj tai sevi pārzināt. Refleksija, kas piemīt apziņai, nereflektē par visu, kas tajā atrodams. Iet “atpakaļ pie pašām lietām” ir lielāka māksla nekā lielai sabiedrības daļai šķiet.

Nav noslēpums, ka civilizāciju, reliģiju, dažādu etnosu radītie konflikti sakņojas tajā, ka cilvēku domāšanai trūkst *propriocepcijas*. Zināšanu sabiedrība, kas par mērķi izvirza inovācijas ekonomikas stimulēšanai un zināšanu ekonomiku, nevis humanitārās zināšanas, dialogu un solidaritāti, nekādā veidā netiks galā ar konfliktiem. Gatavība

dialogam nozīmē atbrīvošanos no pieņēmu-
miem un pašuztveres ieviešanu domāšanā.

Domai ir vajadzīgs “spogulis”, kurā var
redzēt savas domas rezultātus. Dialoga
process var kalpot par šādu spoguļi, taču
ir jābūt gatavībai un vēlmei tajā skatīties.
Kritiskai domāšanai kā atbrīvotai ir jābūt
dialogiskai (nevis tikai iesaistītai diskusijās,
kas nemēdz atbrīvot no aizspriedumiem).

Lielu daļu cilvēku interesē viegli uztveramais,
virspusējais, kas nāk bez piepūles. Zināšanu
mehānisms darbojas kā vēlmju izziņa
praktiskas rīcības labad. Lielie aizspriedumi
mēdz būt saistīti ar makrokultūras līmeni.
Indivīdi dzīvo kopējās, pat manipulējošās
domas pasaulē daudz lielākā mērā, nekā pa-
šiem liekas. Tendence nivelēt daudzpusību,
intereses zudums par sistemātisku pieeju,
enkrātiskās valodas aplēpjošais raksturs ir
tikai daži no iemesliem, kāpēc daļa Latvijas
sabiedrības nevar pieņemt zinātni ar tās
ievirzi tvert sarežģītību un filosofiju, kas
uzsver kritisko skatījumu.

Arī mediji nemitīgi tiecas vienkāršot,
izvairīties no domāšanas horizontos jeb
daudzu dimensiju atklāšanas. Vienkāršāk ir
cēloņu vietā nosaukt iemeslus un neanalizēt
tālejošās sekas. Akrātiskās valodas lietojums
zināšanu aprakstos tiek uzskatīts par dze-
jisku liriku, metaforiskiem eksperimentiem,
lai gan nereti tieši šī valoda izsaka būtību,
bet enkrātiskā valoda — manipulē un melo.
Latvijā pārāk maz tiek aplūkots jautājums
par zināšanu saistību ar (ne)ētisku rīcību.

Pasaulē ir bezgala daudz liekas informācijas,
kas radīta, apkalpojot tukšus jēdzienus
vai neskaidras nostādnes. Ideoloģiskos

pavērsienus iedibina suģestējošās metafo-
ras (piemēram, kopš 20. gadsimta 90. ga-
diem — daudzveidības vienība, metanācija,
ilgtspējīgs, integrācija utt.) un pārspīlētā
politkorektumā iegremdēts stils. Kādu
brīdi jauniedibinātie vārdi pilda enkrātiskās
valodas papildināšanas lomu, bet pēc kāda
laika tie “sacietē” kā pierasts laikmeta dis-
kurs. Valdošajā diskursā “pareizi” runājošos
atpazīst politiski “pareizi” domājošie un
otrādi. Tikls ir nostiprinājies. Taču tur vairāk
realizējas varas funkcija, nevis filosofiski
izprasta kritiskā domāšana, kas atbrīvotu no
laikmeta diskursu valgiem.

Demokrātiski atbildīgā valstī vajadzētu nevis
delegēt varas tiesības apmātiem, varaskā-
riem, pašlabumu meklējošiem indivīdiem,
bet gan prast atšķirt labu no ļauna, melus
no patiesības, klišejistu *muldēšanu* no
saprātīgām programmām. Ir vajadzīgs
filosofijā sakņots un kritiskajā domāšanā
trenēts prāts.

Filosofijā pastāv ētikas aksioma: ir jābūt iegūto zināšanu cienīgam!

Lai sekmētu kritisko domāšanu, ir jāseko
labā/ļauņā, skaistā/neglītā, patiesā/melīgā,
zināšanu/neziņas un citu ētisku un estētisku
norišu situācijai sabiedrībā, jāanalizē un
jāveicina pozitīvi ievirzītas prakses, nenolie-
dzot to, ka pozitīvās tendences ir iespējams
atšķirt no negatīvajām (cinisms, nihilisms,
relatīvisms, skepticisms, šovinisms u.c.), kas
pavada ideoloģiski un negatīvi emocionāli
ievirzītu kriticismu.

Igors Šuvajevs

KRITISKI PAR KRITISKO DOMĀŠANU

Filosofiskā aspektā reflektējot par kritisko domāšanu, ir svarīgi to nesaprast pārāk šauri un aprobežoti. Ir jāaplūko dzīves mākslas filosofija un filosofiskie vingrinājumi. Jārūnā plašāk nekā tikai par kritisko domāšanu kā mūsdienu glābiņu. Viens no vingrinājumiem ir tā sauktā pašnovērošana, proti, sevis iepazīšana visdažādākajās situācijās. Otru vingrinājumu dēvē par priekšstatu kontroli. Runa ir par saviem, nevis patapinātiem vai iepotētiem priekšstatiem. Turklāt tiem jābūt pareiziem, kas ļauj tos pareizi izmantot. Trešais vingrinājums ir rīta pārdomas. Tās ietver atskatu un darāmā pārdomāšanu. Ceturtais vingrinājums ir vakara atskaites — norēķins par paveikto un nepaveikto un veicamā pārdomāšana. Nevajadzētu aizmirst, ka šajos vingrinājumos tiek iekļauts arī negaidītais, nezināmais, tajos ir vieta nejaušībām.¹ Ieteikums: paplašināt izpratni, pievērsties dzīvesmākslas filosofijai. Jau antīkajā filosofijā pastāv tāds vingrinājums

kā priekšstatu kontrole.² Runa ir par to, ka jāizveido savs un pareizs priekšstats, kā arī tas pareizi jāizmanto. Tas nozīmē, ka **spriestspēja ir sajūgta ar rīcībspēju**.

Savukārt kritiskās domāšanas piesaukšana un runas par to nereti nav nekas cits kā *gvelšana* (jēdziens tiek lietots kā epistemoloģisks koncepts). Tā ir *muldēšana*, neliekoties ne zinīs par īstenību un patiesību.³ Tā ir *gvelšana*, jo apzīmējums “kritiskā domāšana” ir vai nu bezjēdzīgs, vai arī tam ir specifiska nozīme, kas lielākoties tiek ignorēta. Bezjēdzīgs tas ir tajā ziņā, ka domāšana ir kritiska, vai arī tā nemaz nav domāšana. Jau antīkajā pasaulē bija zināms, ka domāšanas pamatā ir *diakrīnein*, proti, atšķirtspēja. Savukārt *diakrīnein* ietver *kritikos*, respektīvi, kritiku. Runāt par kaut kādu kritisko domāšanu ir tas pats, kas runāt par ūdenīgu ūdeni, aplīgu apli u.tml.

1 Plašāk: Šuvajevs I. *Laika raksturojums*, Rīga: FSI, 2013.

2 Plašāk par dažādiem filosofiskiem vingrinājumiem sk. Pjēra Ado (1922–2010) darbā: Hadot P. *Exercices spirituels et philosophie antique*. Paris, 2002.

3 Sk.: Frankfurt H. G. *On Bullshit*. Princeton, 2005.

Kritiskās domāšanas piesaukšana specifiskā nozīmē ietver arī norēķina sniegšanu jeb sajēgšanu. Var rasties pamatots priekšstats, ka kritiskās domāšanas daudzinašana pati ir nekritiska. Tas iezīmējas vismaz vienā dimensijā, kas tieši arī raksturo šā koncepta tapumu. Runa ir par brazīliešu domātāju Paulu Freiri (1921–1997), kura darbi Latvijā lielākoties ir nezināmi un nav arī tulkoti latviski. Bet runāt par kritisko domāšanu, nepārzinot Freiri darbus, ir, labākajā gadījumā, nenopietni. Turklāt tieši viņš uzsver *conscientização* nozīmīgumu. To var dēvēt par kontekstuālo apzināšanos vai, ja vēlas, "kritisko" apzināšanos, kurā spriestspēja ir sajūgta ar rīcībspēju. Tieši Freiri vēršas pret apmācību, kuras modelis ir t.s. banku depoziits. Viņš arī ir jau norādījis uz "progresīvajiem renegātiem" — tiem, kuri, pielāgojoties neolibēralajai ideoloģijai, perversē "kritisko domāšanu". Freiri veikumu analfabētisma novēršanā nedrīkst novērtēt par zemu. Pieļaujams, ka viņa darbi un idejas Latvijā kļūs arvien nozīmīgāki.

Līdztekus Freiri kritiskās domāšanas kontekstā svarīgs ir arī tāds domātājs un viņa sabiedrotais kā Ivans Illičs (1926–2002). Illičam ir darbs "Sabiedrības atscološana" (*Deschooling Society*), kuru Latvijā laikam izprot burtiski, kaut gan pats darbs lielākoties ir nezināms. Šo procesu Latvijā eifēmiski dēvē par optimizāciju, konsolidāciju u.tml. Aizrunājas pat līdz strukturālajām reformām. Ja pastāvētu kaut kripatiņa "kritiskās domāšanas", runātu nevis par kaut kādām reformām, bet gan par "strukturālo pielāgošanu", kā tas oriģinālā arī tiek darīts — *structural adjustment*. Patlaban nav svarīgi, kas un kam tiek pielāgots. Var gan norādīt, ka, piemēram, holeras izraisītājs ir labi

pielāgojies. Izraisītā vemsana un atūdeņošanās ļauj tam veiksmīgi izplatīties, bet šo procesu pārņemtā nāve ir tikai izplatīšanās blakusefekts.

Šādas optimizācijas modeli 1914. gadā iezīmēja jau Aleksandrs Bogdanovs (1873–1928): "Spektrotelefonu dzīvokļus savienoja ar teātriem, avižu birojiem un sabiedriskām iestādēm. (...) Pilsētu vietā bija komunistiskie centri, kur milzīgās daudzstāvu ēkās bija koncentrēti veikali, skolas, muzeji un citas sabiedriskas iestādes.⁴ Centrus var dēvēt dažādi, taču šādas biopolitikas modelis ir koncentrācijas nometne." Nenāktu par ļaunu arī atcerēties, ka boļševiki ir mazinieki, kuri sevi izliela par lieliniekiem.

Kritiskā domāšana nav reducējama līdz loģicistiskam instrumentam un atstājama progresīvo renegātu pārzīnā. Nav nekāda pamata to izraut arī no filosofiskās tradīcijas.

Un tas ļauj minēt dažus apsvērumus saistībā ar kritisko domāšanu izglītības sistēmā. Par vispārējo izglītību tos esmu paudis jau pagājušajā tūkstošgadē.⁵ Var vien atgādināt par komentēto filosofisko tekstu izdošanu Francijā liceju vajadzībām vai *L-E-R* skolu programmu Vācijā. Attiecīgās abreviatūras atšifrējums: dzīvesmāksla — ētika — reliģijas.

Savukārt saistībā ar augstāko izglītību, pie reizes atgādinot par klasisko universitāti, var norādīt uz dažiem ieteikumiem. Šķiet, nav pamata runāt, ka cilvēks ir ieguvis augstāko

4 Plašāk attiecīgo modeli I. Šuvajevs ir aplūkojis grāmatā *Rūpēs par dvēseli. Vērtību likteņi* (2019. gadā tiks izdota izdevniecībā "Zinātne").

5 Šuvajevs I. *Dzīves māksla skolā // Izglītība un Kultūra*. 1996.06.06., 12. lpp.

izglītību, ja viņam nav bijusi iespēja apgūt vismaz trīs kursus. Viens kurss varētu būt iepazīšanās ar filosofijas pamatproblemātiku un vispārīgu filosofijas vēsturi. Otrs kurss būtu loģika — filosofijas disciplīna, kas ļautu vingrināt spriestspēju. Bet trešais kurss būtu ētika, kas arī ir filosofijas disciplīna. Praktiskā ētika ne tikai palīdzētu mazināt *muldēšanu*, bet arī vedinātu veidot atbildīgu rīcībspēju. Turklāt nebūtu slikti, ja šos kursus docētu profesionāli, akadēmiski izglītoti filosofi.

Noslēgumā var tikai atgādināt antīkās pasaules filosofa Epiktēta atziņu: "Pirmā un pati svarīgākā puse filosofijā ir tās pamācību izmantošana dzīvē, piemēram, nedrīkst me-

lot. Otra puse skar pierādījumus, piemēram, kāpēc nedrīkst melot. Trešā ir domāta, lai pamatotu un dziļāk izskaidrotu šos pierādījumus, piemēram, no kurienes izriet, ka tas ir pierādījums. Kas vispār ir pierādījums? Kas ir sekas? Kas ir pretruna? Kas ir paties, kas maldīgs? Šī trešā puse ir nepieciešama otrās dēļ un otrā — pirmās dēļ. Tomēr pati svarīgākā ir pirmā, un pie tās visvairāk vajag uzkavēties prātam. Bet mēs rīkojamies otrādi: mēs nodarbinām sevi pie trešās puses un ziedojam tai visu savu centību, bet pirmā mums nerūp itin nemaz. Un tālab gadās, ka mēs gan melojam, tomēr pierādām, ka melot nedrīkstam, un tas mums veikli izdodas."⁶

6 Epict. *Ench.* LII

Rihards Kūlis

KANTA KRITICISMS UN “KRITISKĀ DOMĀŠANA”

“Kritika” ir viens no apgaismības laikmeta atslēgvārdiem. Tas izgaismo arī Imanuela Kanta filosofisko centienu mērķi un būtību. Kriticisms apgaismības laikmeta cilvēka izpratnē nav tikai filosofiski instrumentāla darbība — tā ir principiāli eksistenciāla pozīcija, kuru visupirms raksturo vēlme, drosme un nepieciešamība “lietot paša sapratni”. To labi izsaka rindas no Kanta darba “Atbilde uz jautājumu: kas ir apgaismība?”: “Apgaismība ir izešana no nepilngadības, kurā cilvēks atrodas pats savas vainas dēļ. Nepilngadība ir nespēja lietot savu sapratni bez cita vadības. Šī nepilngadība *pastāv paša vainas dēļ*, jo tās cēlonis ir nevis sapratnes trūkums, bet gan izšķiršanās un drosmes trūkums lietot sevi bez cita vadības. *Sapere aude!* Esi drosmīgs lietot *paša* sapratni! — tāda, lūk, ir apgaismības devīze”¹, raksta Kants. Likumsakarīgi būtu jautāt, vai kriticisms domāšanā un pasaules interpretācijā ir kas tāds, kas aizsācies vien apgaismības laikmetā? Filosofijas vēsture taču gadu tūkstošiem glabā Aristoteļa izteikumu: “Platons man dārgs, taču patiesība ir vēl dārgāka.” Ieskatoties filosofisko meklējumu vēsturē, tā vien šķiet, ka tie ir permanents kritiska

procesa izvērsums. Ko jaunu tādā gadījumā piedāvā Kants?

Kā zināms, Kants savu kritisko filosofiju krasi pretstata spekulatīvajam racionālismam, kas viņa izpratnē ir dogmatisks, t.i., nekritisks (kaut arī tā ietvaros neapšaubāmi ir konstatējami kritikas elementi). Dogmatisms ir **nekritisks attiecībā pret savu atziņu pamatojumu**, un tieši tāpēc tas bieži ļaujas no realitātes atrautām neapvaldītām fantāzijām.

Kanta mērķis ir — pretstatā spekulatīvajam racionālismam — noskaidrot sapratniskās izzinošās darbības **iespējas un robežas**, kā arī prāta producēto ideju (arī ilūziju) specifiku, regularitāti un cilvēka prātā sakņoto nepieciešamību.

Kritiskās izpētes objekts ir visas cilvēciskās darbības jomas, neviena nedrīkst izvairīties no filosofa analītiski pētošajiem jautājumiem. “Mūsu laikmets ir īstais kritikas laikmets: visam tai jāpakļaujas. Reliģija sava svētuma un likumdošana sava diženuma dēļ palaikam grib izvairīties no šādas kritikas. Bet tādā gadījumā tās modina pret sevi pamatotas aizdomas un nevar pretendēt uz to neviltoto cieņu, kādu prāts parāda tikai tam, kas var izturēt tā brīvo un atklāto pārbaudi”²

1 Kants I. *Kas ir apgaismība?* Rīga: Zvaigzne, 2013, 15. lpp., no vācu val. tulkojais I. Šuvajevs.

2 Kants I. *Tīrā prāta kritika*, A XI

Ar kritiku Kants saprot “nevis grāmatu un sistēmu kritiku” (TPK), bet gan centienus analītiskas domas darbības rezultātā nonākt pie tādām fundamentālām izziņājspējas, spriestspējas un morālās apziņas formām, kas tālāk ļautu izvērst analīzi arī visā cilvēciskās pasaules konkrētībā, dotu iespēju jautāt par patiesību. Katrā ziņā transcendentālajai dedukcijai, pēc Kanta domām, vajadzētu mūs vest pie **aprioriem un universāliem pamatprincipiem**, kas viņa ieskatā būtu nepieciešamais **kritikas pamats**.

Kanta kritiskā filosofija iezīmē radikālu pavērsienu Rietumu filosofiskajā domā, taču nevis kā aicinājums realizēt neapvaldītu, totālu — un galvenais — subjektīvu un nepamatotu, atsevišķa indivīda redzējumā sakņotu kritiku attiecībā pret jebkuru līdz tam izteiktu atziņu vai pastāvošu eksistenciālu pozīciju, bet gan kā centieni rast pamatojumu iespējami objektīvai pasaules interpretācijai (tā Kanta izpratnē arī ir kritika). Šo pamatojumu Kants saskata noturīgās subjektivitātes struktūrās un formās, kas galarezultātā producē arī universālu pasaules ainu un cilvēka universalitātei atbilstošu patiesību. **Tikai šīs universalitātes satvarā, Kantaprāt, var realizēties jebkura kritika.**

Šīs universalitātes satvarā cilvēks īsteno arī savu individualitāti, kurai Kanta filosofijā ir ierādīta pienācīga vieta; tās ietvaros var notikt arī individuālā kritika, taču tā principiāli nevar pārsniegt pašas cilvēcības (objektīvās) robežas — cilvēks nevar pretendēt uz dievišķi neierobežotas būtnes statusu, cilvēcības robeža ir arī viņa kriticisma robeža.

Ir jāsecina, ka **Kanta kriticismis ir kategoriski orientēts uz cilvēka (kā universālas būtnes) iekšējā Es, iekšējā kodola apzināšanu,**

kas galarezultātā varētu vest pie adekvātas cilvēka, sabiedrības un pasaules izziņas, t.i., varētu ļaut realizēties totālam un universālam kriticismam, kas (vismaz zinātniskās izziņas jomā) stātos subjektīvu fantāziju un ideoloģisku konstruktīvu vietā. Tātad Kanta kriticismis principiāli ir vērst uz iekšu, uz cilvēka un sabiedrības iekšējo, objektīvo struktūru izziņu.

Jāpiebilst, ka Kants atbilstoši sava kriticisma pamatnostādņiem piedāvā arī plaši izvērstu kritiskajam darbam piemērotu rīku un paņēmienu kopumu.

Diemžēl ir jākonstatē, ka bieži vien Kanta lasījumos un interpretācijās prevalē Kanta kriticisma izpratne kā vienkārši aicinājums kategoriski nostāties kritiskā pozīcijā pret ārējo pasauli, kriticismis kā vērstība uz āru.

Kritiskās domāšanas jēdziens 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, šķiet, ir ieguvis otro elpu, tas ir kļuvis par vienu no sociālās domas atslēgvārdiem, pat modes vārdu. Vienlaikus, ielūkojoties grandiozajā kritiskās literatūras klāstā, jākonstatē, ka šā jēdziena lietojums ir ārkārtīgi nenoteikts, pat sadrumstalots atkarībā no jomām un situācijām, kādās to mēģina pielietot.

Ilustrācijai izmantosim vienu no “kritiskās domāšanas” definīcijām (šajā gadījumā tā ir saistīta ar pedagogiju). Definīciju ir milzums, tās atrodamas dažādās interneta vietnēs, dažādās valodās — grāmatās, rakstos, lekcijās utt. “Kritiskā domāšana ir patstāvīga domāšana. Kad nodarbība ir balstīta uz kritiskās domāšanas principiem, katrs formulē savas idejas, vērtējumus un pārlicības neatkarīgi no citiem. Nevienam nevar kritiski domāt jūsu vietā, mēs to kategoriski darām sev. Tātad domāšana var būt kritiska tikai tad, ja tai piemīt individuāls

raksturs. Skolēniem ir jādod pietiekami daudz brīvības, lai tie domātu ar pašu galvām un patstāvīgi risinātu pat vissarežģītākos jautājumus."³

"Kritiskā domāšana ir patstāvīga domāšana" — tiktāl konstatējama nepārprotama līdzība ar Kantu. Taču ar to līdzība arī beidzas. Uz skatuves uznāk kāds visvarošs Es, kas visu *dara sev*, formulē savas idejas un risina vissarežģītākos jautājumus. Ir pilnīgi pagaisis kantiskais (galvenais) jautājums par kritiskās domāšanas iespējamību, pamatiem un kritērijiem. Līdz ar to kritiskais darbs neizbēgami draud sairt neskaitāmās visvarošo Es atziņu molekulās.

"Neviens nevar kritiski domāt jūsu vietā, mēs to kategoriski darām priekš sevis." Protams, mēs domājam priekš sevis, brīžiem gan arī priekš citiem, kā to darīja Kants — turklāt kritiski. Diezgan bieži mēs domāšanas un izlemšanas procesos lūdzam (visnotaļ pamatoti) ekspertu palīdzību. Humanitārajās jomās gadsimtu gaitā un arī patlaban problēmu risinājums nav iedomājams ārpus dialogiskas sarunas ar pagātnes domātājiem (arī viņi ir sava veida eksperti).

Gribētos piebilst, ka Latvijā lēmumu pieņemšana humanitāro zinātņu orientācijas un finansēšanas jautājumos ir sasniegusi mazohisma līmeni — ir izslēgts jebkurš "Es pats" vai "Mēs paši", ir izslēgta ne tikai kritiskā domāšana, bet arī jebkura domāšana vispār. Lēmumus pieņem dievišķos augstumos paceltais "Cits" — ārvalstu eksperta veidolā. Turklāt saruna ar šo ekspertu, kas praksē gan nav iespējama, varētu notikt tikai vienā — angļu — valodā.

Principiāli nepieņemams ir arī izteikums: "Domāšana var būt kritiska tikai tad, ja tai

piemīt individuāls raksturs." Būtu jāatzīst, ka domāšanas individuālais raksturs pats par sevi nekādu vērā ņemamu kriticismu nenodrošina. Saistībā ar to nedrīkstētu jaukt objektīvā realitātē (tā sevī organiski ietver arī subjektivitāti) sakņotu kritiku ar subjektīvi un individuāli producētiem murgiem, kas kļūst visnotaļ iespējami, ja aizmirstam kantisko jautājumu par kritiskās domas pamatotību.

Nav grūti pamanīt, ka mūsdienu "kritiskās domāšanas" koncepcijās visai skaidri iezīmējas divas vadlīnijas:

- kritiskā domāšana kā aicinājums apšaubīt visas tradicionālās domāšanas formas, dzīvesformas un vērtības, morāles normas, reliģiskās atziņas, tradīcijas, ģimenes formas utt. (tiktāl pat formāla līdzība ar Kantu), taču, **atšķirībā no Kanta nerisīnot jautājumus par kritikas pamatotību un sakņotību universālos principos.** Tas "kritisko domāšanu" var būtami tuvināt ideoloģijai. Kā liecina prakse, "kritiski" var gan noliegt, gan pamatot atziņas saistībā ar migrācijas procesiem un problēmām mūsdienu pasaulē. Globalizācija, "kritiski" domājot, un atkarībā no piederības kādai interešu grupai, domnīcai (*think tank*) vai biznesa pudurim var būt kā pozitīvs, tā arī destruktīvs faktors;
- **kritiskā domāšana daudzkārt sliecas pārstāvēt noteiktas politiskas vai ideoloģiskas orientācijas,** kas brīžiem agresīvi tiek uzspiestas sabiedriskajai domai, kā tas vērojams ultraliberālisma prakses gadījumā.

Cita vadlīnija saistās ar centieniem plašā sabiedrībā (sākot jau no pirmsskolas vecuma) iedzīvināt zinātnei un tradicionālajai loģikai pietuvinātas domāšanas formas

3 Klooster, D. Testolog.narod.ru/Other15.html

un iemaņas: informācijas izvērtējumu, konceptualizāciju, spriedumu veidošanas prasmi, t.i., kopumā var runāt par **argumentētas domāšanas** kultivēšanu, kas paredz arī plašu domāšanas rīku un līdzekļu piedāvājumu. Nebūtu pamata iebilst pret šādiem centieniem, lai gan šajā gadījumā īpaša loma netiek piešķirta jautājumiem par “kritiskās domāšanas” rezultātu pamatotību un sakņotību sociālajā praksē.

Tieši jautājums par jebkuras analītiskās darbības un kritiskās domāšanas eksistenciālo sakņotību, to pozitīvi izvērtējot, pēc šo tēžu autora domām, varētu bagātināt kritisko domāšanu un padarīt to iedarbīgāku, kā arī pārliecināt par tās pamatotību.

Ir skaidrs, ka nav iespējams atgriezties pie Kanta apriorisma ar tā noslieci uz nemainīgo, pat mūžīgo, kas varētu orientēt uz domāšanas un vērtību monocentrismu. Jāapzinās, ka mūsdienu pasaule ir policentriska, kas izpaužas arī kā pārliecību un vērtību policentrisms. Taču šajā poli-*centrismā* realizējas specifisks *vēsturiskais a priori*, kas galu galā iezīmē arī kultūras savdabību (šis *a priori* ir pamatā konkrētai vēsturiski pastāvošai kultūrai) un nosaka jebkuras domāšanas (ne tikai kritiskās domāšanas) īpatnības. Tieši tāpēc kultūrformu izpētei vajadzētu kļūt par kritiskās domāšanas nepieciešamu elementu — it īpaši, ja tā pretendē uz adekvātāku sociālajā praksē pamatotu redzējumu.

Kā jau tika minēts, viens no mūsdienu “kritiskās domas” štampiem ir vārdu savienojums “es pats”. *Es pats domāju, daru, kritizēju utt.* Kas ir šis sakrālais “es pats”? Lai to atrastu, parasti nav jādodas tālāk par populāriem

žurnāliem, produktu reklāmām, filmām un televīzijas personāžiem: esi oriģināls — dzer tēju “Lipton” tāpat kā citi, esi oriģināla, atdarinot Madonnu vai Kimu Kardašjanu. Vai arī: viņa bija drosmīga un oriģināla, kritiska pret iesīkstējušām tradīcijām — viņa publikai parādīja kaut ko no tā, ko parasti tradicionālā un nekritiski domājošā sabiedrība mēdz piesegt ar apakšveļu. Nav grūti pamanīt, ka specifiskas “kritiskās” pozas un pozīcijas tiek mākslīgi kultivētas noteiktu sabiedriski politisko grupu interesēs.

Protams, “es pats” nekādā ziņā nav deducējams tikai un vienīgi uz masu kultūras apziņu vai izpaušmēm, vai arī ideoloģiskiem konstruktiem. Kas ir “es pats”, kas veido tā struktūru, un vai šāds Es vispār ir iespējams? Manuprāt, atbilžu meklējumi uz šiem un līdzīgiem jautājumiem varētu veidot patiesi kritiskas filosofiskās domas kodolu.⁴

Mūsdienu Rietumu pasaule ir tendēta uz individuālo, pat marginālo kā pamatvērtību, kas sociālajā plānā, labākajā gadījumā, rezultējas pārliecību un vērtību policentrismā. Individuālo viedokļu un redzējumu kaleidoskopā īstenojas specifisks *vēsturiskais a priori*, kas galu galā iezīmē arī kultūras relatīvu noturīgumu un savdabību (ja vien sabiedrības atomizācija nedraud ar konkrētās kultūras iznīcību) un nosaka jebkuras domāšanas (ne tikai kritiskās domāšanas) īpatnības. Tieši tāpēc kultūrformu izpētei vajadzētu kļūt ne tikai par fenomenoloģijas un kultūrfilosofijas izpētes objektu, bet arī par kritiskās domāšanas nepieciešamu elementu — īpaši tad, ja tā pretendē uz adekvātāku sociālajā praksē pamatotu redzējumu.

4 Vairāk: *Kants, Heidegers un dzīvespasaule*, Rīga: FSI, 2016.

Māris Kūlis

KRITISKĀ DOMĀŠANA PATIESĪBAS MEKLĒJUMOS

UN IESPĒJAMOS POLITISKĀS INŽENIERIJAS VALGOS

Nereti par kritisko domāšanu runā kā par kaut ko tādu, kas jā māca visiem — jauniem un veciem, jau izglītotiem un ne tik ļoti, ikvienam, kas to vēlas vai nevēlas. Taču te iezīmējas būtiska nianse, proti, apsvērumš, ka kritiskā domāšana principā ir kas tāds, ko var iemācīt kā prasmi, kā tehnisku spēju, gluži kā prasmi precīzi izpildīt dejas soļus vai ātri kapāt sīpolus. Šāda kritiskās domāšanas izpratne ir iespējama, tomēr, visticamāk, nepietiekama. Pat vairāk, šāda izpratne ved strupceļā, jo nerespektē ikviena cilvēka universālās apziņas un domāšanas struktūras, aizspriedumu pozitīvo formējošo lomu spriedumu tapšanas gaitā. Gluži pretēji, kritiskā domāšana nebūtu jāsaprot kā prasme, domātprasme vai spriestprasme.

Drīzāk būtu jārunā par tādu kritiskās domāšanas izpratni, kas par centrālo elementu padara dispozīciju uz patiesību, proti, kritiskā domāšana jāsaprot kā vērstība uz patiesību!

Citādi sakot, tā jāuzlūko kā “prāta mošanās” vai “atvērtība pret neskaidrību”, jo šaura

argumentācijas prasmju apgūšana ir būtiski nepietiekama, lai izveidotu kritiski domājošu personību.

Patlaban kritiskā domāšana — tādā formā, kā to lielākoties pazīstam un kādu to tiecas ieviest mācību procesā — nav vēsta uz domāšanas atvērtību. Tā pat kļūst par instrumentu, ar ko nereti tiek iestrādātas konjunktūras tēmas. Šis apsvērumš liek izteikt minējumu, ka ironiskā kārtā tieši kritiskā domāšana pēdējā laikā ir viena no piesārņotākajām nozarēm, jo no attīrītas domāšanas rīka pārtop instrumentā, ar ko veikt t.s. ideoloģisko audzināšanu, proti, vest uz liberālisma, multikulturālisma, tirgus ekonomikas takas. Neiztirzājot jautājumu par šādas ideoloģiskās orientācijas pareizību vai aplamību (tas jau būtu cita pētījuma uzdevums), skaidrs tomēr ir tas, ka šāda pieeja ir pretrunā brīvas un kritiskas domāšanas pamatidejai. Turklāt — ideoloģiskās audzināšanas kontekstā — kritiskā domāšana pārtop par rīku, ar ko pareizi domājošie jeb izglītotie un apmācītie (runājot mitoloģijas pētniecības valodā: iesvētītie un civilizētie) var apgūt prasmes, kā apkarot “nepareizi”

domājošos. Nenoliedzot kritiskās domāšanas kā rīka pozitīvos aspektus, tomēr ir vērts uz to palūkoties kaut nedaudz kritiski un apsvērt dažādās iespējamās blaknes.

Viena no traucējošām kritiskās domāšanas kā rīka izpratnes blaknēm ir tendence domāšanu (izvērtēšanu) padarīt par “kritizēšanu”, apkarojot tās idejas un vērtības, kas tiek uzskatītas par “nenormālām”.

Kritika tiek saprasta kā criticism, t.i., šauri kā noliegšana un dekonstrukcija. Tādējādi līdzās kritiskajai domāšanai nevis vairojas atvērtība pret citādo, bet gan notiek norobežošanās, pieaug tolerances un dialogiskas atvērtības trūkums, humanitārās izpratnes nespēja. Ja kritisko domāšanu saprot kā normalizēšanas rīku, citiem vārdiem, kā rīku, ar ko iemācīt lietot pareizās idejas (un tām pareizi ticēt), tad zūd gan Latvijā, gan Eiropas Savienībā tik ļoti nepieciešamie savstarpējās uzticēšanās un dialoga iespējamības nosacījumi. Taču jautājums par “pareizību” (skatot to plašāk kā argumentētus vērtēspriedumus, nevis tikai loģisko formulu apgūšanu) ir vistiešākajā veidā sajūgts ar klasisko filosofiju un tās iztīrāto **patiesības jēdzienu**. Aicinājumi domāt kritiski, lai atsijātu maldus no patiesības, lai atrastu patiesību un apkarotu melus (*fake news*), vedīs strupceļā vai vismaz saskarsies ar nepārvarāmām grūtībām, ja nesapratīsim patiesības jēdziena interpretāciju sekas. Galu galā, nesaprotot patiesību, runāt par kritisko domāšanu ir bezjēdzīgi.

Ieskats filosofijas vēsturē var paskaidrot, kāpēc un kādi domāšanas (ideju, ideoloģiju, vērtību) modeļi ir aktuāli šodien un kāpēc tie nav bijuši nozīmīgi citkārt vai citur.

Vienkāršoti aprakstot filosofisko ideju vēsturi Eiropas civilizācijā, var izšķirt vismaz

divus lielos patiesības modeļus, proti, *viena* vai *daudzas* patiesības. Kopš jaunlaikiem (ap 16.–17. gadsimtu) Eiropā ir dominējis konkrēts gan fiziskās, gan garīgās (kultūras, sabiedrības) pasaules izpratnes modelis un no tā izrietošā patiesības koncepcija, proti, dabas matematizēšana un objektivizācija, visa esošā kvantifikācija un no tās izrietošā zinātniskā metode. Tā ir apjomīga filosofiska sistēma (ar iekšējām atšķirībām dažādu teoriju formā, bet saglabājot pamatorientāciju), kas ilgstoši pastāvējusi, apliecinot uzticību racionalitātei, metodes iespējamībai un objektīvai (uzrādāmai, pierādāmai un parādāmai) patiesībai.

Mūsdienās kopš 20. gadsimta sākuma plašā sabiedrībā arvien lielāku atzinību ir guvis cits domāšanas modelis, kas vispirms pamatojas filosofijā, taču atbalsojas it visur — politikas, sabiedrības, izglītības u.c. zinātnēs. Šo modeli raksturo pavērsiens uz subjektīvismu, plurālismu, indivīda eksistences unikalitāti, bezapzināto dziņu atzīšanu. Šādai filosofiskajai pieejai, protams, ir emancipējošas spējas, kuras nenoliedzami tiek atzinīgi vērtētas. Taču šai pieejai ir ēnas puse, proti, plurālisma piesaukšana un metožu nenoteiktība, daudzu patiesību un pat post-patiesību laikmeta piesaukšana devalvē patiesību *per se*. Daudzveidīgās patiesības interpretācija lielākoties izskan sociālajās zinātnēs, kuras ir aizrāvušās ar konstruktīvisma teorijām, un — savdabīgi — ezotērikas piekritēju aprindās. Taču dabaszinātnēs, t.s. *STEM* laukā, lielākoties valda tieksme pēc vienas patiesības (filosofijas vēsturē to apraksta kā Dieva idejas aizvietošanu ar Dabas likumiem).

Mūsdienu filosofisko (sabiedrisko pamatvērtību) situāciju raksturo hibrīdstāvoklis,

kurā tādi jēdzieni kā “Dievs” ir lielā mērā atmesti, tomēr vienlaikus šo ideju atliekas gluži kā putas vēl peld pa “šķidrās sabiedrības” (Zigmunda Baumana jēdziens) ideju ūdens virsu. No vienas puses, dabaszinātnes alkst pēc absolūtā, skaidrības, zināšanu koncentrāta patiesībā kā savas rezultativitātes apstiprinājuma (kas īstenojas praktiski izmantojamās un ekonomiski ietekmīgās tehnoloģijās). Taču, no otras puses, mūsdienu humanitāro un sociālo zinātņu jomā, Rietumu liberāli domājošās politiskās elites aprindās, kā arī plašā sabiedrībā pastāv pieņēmums, ka “katram jau sava patiesība.” Tas ir šā laikmeta noskaņojums, eiropeiskās civilizācijas filosofiskās domas stāvoklis, ko nedz var, nedz vajag šeit slavēt vai pelt — tāds tas gluži vienkārši ir ar visām no tā izrietošajām pozitīvajām un negatīvajām sekām.

Attiecībā uz kritisko domāšanu patiesības hibrīdstāvoklis nozīmē visupirms to, ka pastāv daudzu patiesību atzišanas iespējamība. Taču, ja patiesības ir daudzas, tad kritiskā domāšana nonāk nepatīkšanās (ja vien kritisko domāšanu nesaprot šauri kā tikai retoriku un loģiskās argumentācijas shematiku). Mūsdienu Eiropa (jau gandrīz visa 20. gadsimta gaitā un arī patlaban) un to reprezentējošā mūsdienu filosofija, tēlaini izsakoties, ar vienu roku dod un ar otru ņem. Tā

iemaina brīvību pret patiesību — ar vienu roku dod brīvību, bet ar otru roku izrauj patiesību.

Šī filosofija dod kritisko domāšanu (lai katrs pats meklē patiesību), bet vienlaikus atņem šai patiesībai vērtību. Daudzums devalvē vērtību arī patiesībai! Te ir sabiedriska mē-

roga atziņa — ja reiz patiesības ir daudzas un tātad tām nav diži lielas vērtības, tad par patiesību nav vērts uztraukties! Patiesības meklējumi kļūst īslaicīgi, nestabili un tātad kritiskā domāšana palīdz vien iekļauties mirkļa patiesības vēstījumos (kas nereti ir politiskās inženierijas sadomājumi, kuros kritiskā domāšana kalpo par piesegu un tādējādi maldinoši rada iespaidu, ka pārstāv “progresīvos” un “domājošos”).

Kādas ir šīs filosofiskās situācijas, patiesības plurālisma, sekas? Tādas, ka kritiskā domāšana — ja to loģiski izvērš līdz galam — izaicina arī “labos” uzskatus, citiem vārdiem, arī konjunktūru. Tātad cieš arī tās idejas, kurām it kā vajadzētu būt pasargātām, jo jebkuras politiskās, filosofiskās, sociālās ideoloģijas pamatā ir aksiomātiski un tātad savā būtībā nekritiski pieņemti stāsti jeb “mīti”. Tas ir apsvērums, ko nedrīkst aizmirst (un uz to norāda daudzi kritiskās domāšanas kritiķi), proti, kritiskā domāšana koncentrējas tikai uz racionalitāti un tādējādi piemirst zināšanu fundamentālo neracionalitāti.¹

Risinājums ir iespējams tikai tad, ja kritisko domāšanu uzlūko plašāk nekā “dispozīciju uz patiesību”, ko pavada principiāla atvērtība pret neskaidrību. Taču šāda domāšana nav iespējama bez filosofiskās izglītības, kas šeit

1 Kritiskās domāšanas teorijā pastāv idejiskais vilnis, kas mudina ņemt vērā neracionālo, bezapziņas norises, aizspriedumus, kolektīvo bezapziņāto — jomas, kas ietilps psihoanalīzes un filosofijas pētījumu laukā. Lai gan kritikas kritiķiem ir taisnība, ka tad ja kritiskā domāšana zaudēs racionālo, formāli loģiski stingros rāmjus, un ir taisnība arī par to, ka kritiķu argumenti nereti ir nepietiekami pamatoti, tomēr tie parāda interesantus turpmākās domāšanas ceļus. Piemēram, kritiskā domāšana kā rīks darbojas “uz papīra”, taču šā rīka ieviešana reālajā, praksē, ikdienas darbos, rīcībā un lēmumos ir jau cits temats.

nav domāta kā vienkārši filosofijas vēstures apgūšana. Ar filosofisko izglītību te jāsaprot spēja (prasme) domāt par visdažādāko pieņēmumu pamatā esošajiem mītiem, tos pamanīt, analizēt un izprast. Turklāt, ja neatzīst šos mītus — ikvienas idejas pamata aksiomas — tad kritiskā domāšana kā rīks ir akla un kurla.² Kritiskā domāšana nav tikai prasme, un šāds skatījums — domāt par kritisko domāšanu kā par rīku, kas palīdzēs atsijāt labos argumentus no sliktajiem — to reducē līdz ļoti zemam statusam, kurā tā aprobežojas ar primitīvu loģikas formu vai retorikas mācīšanu.³ **Kritiskajai domāšanai (arī medijpratībai) ir jābūt dispozīcijai uz patiesību, kas sajūgta ar paplašinātu do-**

- 2 Piemērs. Starptautisko teroristisko organizāciju vadoņi parāda pārliecināšas prāta spējas, tostarp, kritiskās domāšanas prasmes, lai precīzi argumentētu par tēmām, kuras Eiropā noraidām kā pilnīgi nepieņemamas. Pīters Bergens un Svatī Pandeja laikrakstā *The New York Times*, aizstāvot madrasas pret apsūdzībām teroristu producēšanā, norāda uz interesantu faktu. Aplūkojot ziņas par dažu zīmīgu terorktu veicējiem, viņi konstatēja, ka 53 % no tiem ir vismaz nepabeigta augstākā izglītība, kas nereti iegūta rietumvalstīs. Salīdzinājumam — tikai 52 % amerikāņu ir apmeklējuši augstskolu. Augstāko izglītību ir ieguvuši arī daudzi teroristisko organizāciju līderi, piemēram, Aimāns az Zavāhirī ir mediķis, ķirurgs, Abū Bakram al Bagdādī ir doktora grāds islāma jurisprudencē, Saijids Kutbs ir izglītojies ASV utt. Šie cilvēki ir saņēmuši vairāk vai mazāk pieņemamu izglītību. Tātad viņu piesliešanos ekstrēmām idejām nevar norakstīt uz izglītības trūkumu. Līdz ar to drīzāk jādomā, ka šeit izpaužas ideoloģiskā, ideju un vērtību cīņa, nevis argumentu cīņa.
- 3 Šādai pieejai ir precedents. Jau 20. gadsimta sākumā t.s. loģiskā pozitīvisma skolas pārstāvji (Vīnes pulciņš) tiecās attīrīt valodu, lai nonāktu pie empīriski pārbaudāmiem, verificējamiem jēdzieniem. Tomēr filosofiskā virziena pārstāvji saskārās ar nopietnām problēmām, kas lielā mērā viņu centienus ievada strupceļā.

māšanu, kura ietver filosofijas, loģikas, civilizāciju vērtību un ētikas studijas.

Nenoliedzot, ka kritiskās domāšanas prasmes kā prasmes ir derīgas un vajadzīgas, ir jāņem vērā, ka, neiesaistot filosofiju (plašā izpratnē), sekmes būs pieticīgas. Hibrīdstāvoklī, ko raksturo patiesības nenoteiktība, centieni padarīt kritisko domāšanu par teju vai visu nelaimju panaceju ir, mazākais, smieklīgi, gluži kā iedoma lauztu kāju ārstēt ar aspirīnu. Līdz ar to kritiskās domāšanas ieviešanā ir jāakcentē vēlme pēc patiesības un melu noraidījums. Tas nozīmē, ka kritiski domājošam cilvēkam ir jāpiedalās šādu jautājumu risināšanā: kas ir patiesība, un vai patiesība vispār ir? Kā tapt par cilvēku, un kā saprast līdzcilvēkus — to morāli, kultūru, vērtības?

5. DAĻA

**IETEIKUMI
LĒMUMU
PIENĒMĒJIEM**

1. KRITISKĀ DOMĀŠANA IZGLĪTĪBAS ATTĪSTĪBĀ

1.1. VALSTS LĪMENĪ

1.1.1. Jāatbalsta Satversmes vērtību iestrādāšana kompetenču izglītībā, taču līdzās vērtību nostiprināšanai jānorāda arī racionalitāte, spriestspēja, izglītība humanitārajā un sociālajā jomā un vēsturē.

1.1.2. Jāveic reprezentatīvs pētījums par kritiskās domāšanas prasmēm sabiedrībā un par sabiedrības attieksmi pret kritisko domāšanu un konkrētiem tās aspektiem. Pētījumā jāieziņmē plašāks sociālais, kultūras un vērtību konteksts, kāds ir kritiskajai domāšanai Latvijā, tostarp izvērtējot ārpus-skolas/augstskolas faktorus, kuri ietekmē skolotāju un pasniedzēju darbu un attieksmi pret kritisko domāšanu. Būtu vērtīgi uzziņāt "viedokļu līderu", piemēram, politiķu, kritiskās domāšanas līmeni.

1.1.3. Kritiskā domāšana ir jāattīsta ne tikai tādēļ, lai izvairītos no manipulācijas medijos, bet arī tādēļ, lai mazinātu vardarbības iespējas, tāpēc tā ir arī drošības jautājums. Patlaban kritiskā domāšana nereti ir vērsta uz informācijas patstāvīgu izvērtējumu, debatēm, otra cilvēka pieķeršanu maldos, uzvaru diskusijā, taču ir vairāk jāstrādā pie skolās un augstskolās izmantojamās metodikas, kas palīdzētu veidot kopēja viedokļa izstrādes, komunikācijas, kopēja lēmuma pieņemšanas un diskusijas kultūru.

1.1.4. Jāizvērsī informatīvas kampaņas par kritiskās domāšanas aktualitāti un nozīmi

sabiedrībā, uzsverot kritiskās domāšanas saturu un tā nianšes, nevis tikai kritiskās domāšanas fenomenu kā tādu. Kritiskās domāšanā popularizēšanā jāiekļauj skaidrojošais aspekts, uzsverot kritisko domāšanu ne tikai kā tehnisku prasmi, bet arī kā būtisku elementu cilvēka un sabiedrības pašveidošanā, kritiskās domāšanas saistību ar cilvēciskām un demokrātiskām vērtībām, kā arī kritisko domāšanu un argumentētu diskusiju kā kopēja viedokļa atrašanās līdzekli, nevis kā strīdēšanās praksi un tās leģitimizāciju.

1.1.5. Jāņem vērā, ka pastāv pretrunīga izpratne par augstākās izglītības mērķiem — prasība piesaistīt augstāko izglītību zinātnēi un tautsaimniecības vajadzībām konfliktē ar augstākās izglītības vispārīglojošajiem mērķiem. Vienlaikus gan fokusēšanās uz pētniecību, gan cilvēka vispārīgas spriestspējas attīstīšana kā mērķis zināmā mērā ir pretrunā sabiedrības pieprasījumam pēc augstākās izglītības praktiskuma un pielietojamības. Kritiskā domāšana gan kā metode, gan kā kurss var palīdzēt šos mērķus sasaitīt.

1.1.6. Lai ilgtermiņā varētu mazināt konfliktus un līdzsvarot procesus, jāpaplašina kritiskās domāšanas mācīšana kopā ar medijpratību un filosofijas pamatiem visu augstākās izglītības mācību iestāžu pamata studiju programmās, paredzot to kā obligātu komponentu bakalaura un maģistra studijās.

1.2. IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

1.2.1. Jāizstrādā skaidri kritēriji kritiskās domāšanas kvalitātes un attīstības vērtēšanai izglītības sistēmā. Pamatojoties uz šiem kritērijiem, ir jāveic reprezentatīvs pētījums par situāciju kritiskās domāšanas jomā Latvijas skolās un augstskolās, lai formulētu nepieciešamos pilnveides mehānismus.

1.2.2. Jāveic kompetencēs balstītā mācību procesa kompleksa analīze, izvērtējot, kā konkrētas kritiskās domāšanas prasmes tiek iestrādātas un izmantotas mācību procesā, īpašu uzmanību pievēršot dažādu mācību priekšmetu devumam kritiskās domāšanas kompetences attīstībā, lai izvairītos no tā, ka priekšmetu pasniedzēji strādā pie savam priekšmetam nepieciešamo zināšanu nodošanas, pieņemot, ka par kritisko domāšanu rūpējas citi.

1.2.3. Jāanalizē ieguvumi un zaudējumi, ko rada dažādas kritiskās domāšanas metodes mācību procesā, tostarp salīdzinot tiešo un netiešo pieeju kritiskās domāšanas attīstīšanai; jāizstrādā ieteikumi dažādu priekšmetu skolotājiem.

1.2.4. Jāizstrādā ieteikumi, kā nodrošināt skolotāju un/vai augstskolu pasniedzēju sadarbību, kas būtiski uzlabotu iespējas integrēt kritiskās domāšanas principus un metodes mācību procesā.

1.2.5. Skolās un augstskolās jāveido izpratne par grupu un projektu darba nozīmi. Sadarbība jāveicina kā viens no atslēgvārdiem, kas mācībspēkiem ļaus vienoti izvērst kritiskās domāšanas mācīšanu un attīstīšanu skolēnu un studentu vidū.

1.2.6. Skolotāju izglītībā ir mērķtiecīgi jāattīsta caurviju prasmes: kritiskā domāšana, loģika, prasme uzstāties, akadēmiskā lasīšana un rakstīšana, medijpratība, pilsoniskā izglītība, filosofija, ētika.

1.2.7. Skolotāju tālākizglītībā ir jārod iespēja organizēt kursus kritiskās argumentācijas prasmju pilnveidei, kas mazinātu plaisu starp skolotāju zināšanām par kritisko domāšanu un viņu pašu prasmēm šajā jomā.

1.2.8. Pirmsskolas līmenī jāsniedz bērniem izvēles iespējas, tādejādi attīstot viņu spēju pieņemt lēmumus un argumentēt savu nostāju.

1.2.9. Jāizstrādā metodes un ieteikumi kritiskās domāšanas izkopšanai un popularizēšanai ārpus organizētā mācību procesa, pievēršot īpašu uzmanību iespējām, ko sniedz skolēnu zinātniski pētnieciskie darbi u.c.

1.2.10. Par optimālāko pedagoģisko paņēmienu ir uzskatāma netiešā kritiskās domāšanas attīstīšana un tās apguve, sintezējot kritisko domāšanu un medijpratību.

2. KRITISKĀ DOMĀŠANA UN MEDIJPRATĪBA

2.1. Medijpratības apguve jāsaista ar kompleksu pieeju humanitāro un sociālo zināšanu apgūvē, tajā skaitā filosofijā un ētikā, kā arī ar atbildīga, spriestspējīga un kritiski domājoša pilsoņa veidošanu zināšanu sabiedrībā.

2.2. Ne starptautiskajā, nedz arī nacionālajā normatīvajā regulējumā nav skaidri definēts jēdziens “dezinformācija”. Tas apgrūtinā likuma līmenī nošķirt dezinformēšanu no vārda brīvības izpausmes. Latvijas tiesību aktos jēdziens “viltus ziņas” nav formulēts, tas ir aprakstīts tikai literāri. Pastāv krimināltiesiskais regulējums par to, ka kriminālatbildība ir paredzēta par vēršanos pret LR valstisko neatkarību, par valsts simbolu zaimošanu, aicinājumu uz terorismu, nelikumīgām darbībām ar fiziskas personas datiem un personas korespondences noslēpuma tīšu pārkāpšanu, neslavas celšanu, nepatiesu datu vai ziņu apzinātu izplatīšanu par Latvijas Republikas finanšu sistēmas stāvokli, huligānismu u.c., taču ir jārosina tiesību aktos līdztekus minētajām darbībām iekļaut arī dezinformāciju, manipulāciju, viltus ziņu izplatīšanu.

Akadēmiskajiem pētniekiem kopā ar politikas veidotājiem un juristiem jādefinē tiesību aktos jaunie jēdzieni, to skaitā “dezinformācija”, “viltus ziņa”, “manipulācija” u.c. Šajā jomā būtisks palīgs varētu būt kritiskās domāšanas mācība, taču definīcijās ir jāatbilst plašāks kultūrvēsturisks, filosofisks un vēsturisks skatījums.

2.3. Jāievieš tiesiskais regulējums par dezinformācijas ierobežošanu, visupirms sociālajos medijos.

2.4. Jāpievēršas jautājumam par lietotāju un satura radītāju ētisko nostādņu audzināšanu.

2.5. Jāveicina medijpratības iekļaušana obligātās izglītības saturā Latvijā un jānovērš sistemātiskas pieejas trūkums, sekmējot pētniecību šajā jomā.

2.6. Jāatbalsta priekšlikums par medijpratības iekļaušanu mācību saturā kā vienu no horizontālajām pratībām, kas tiktu attīstīta vairākumā mācību priekšmetu.

2.7. Sociālās un pilsoniskās mācību jomas blokā jāiekļauj informācija par medijiem

kā ceturto varu, aplūkojot mediju lomu un nozīmi demokrātijā.

2.8. Jānodrošina pietiekams finansiālais segums medijpratības veicināšanai. Ar valsts budžeta līdzekļiem, kas ir piešķirti Latvijas mediju politikas pamatnostādņēs izvirzīto uzdevumu un mērķu īstenošanai, ir iespējams finansēt vien ierobežotu darbību kopumu, un tie ir absolūti nepietiekami, lai sistēmiski risinātu situāciju, kurā arvien pieaug nepieciešamība sekmēt sabiedrības medijpratību.

2.9. Politikiem un ierēdņiem kopā ar ekspertiem jārod vienota izpratne par to, kā veidot rūpīgi pārdomātu valsts līmeņa stratēģiju

laikmetā, kad strauji attīstās tehnoloģijas un teju katru dienu mainās mediju vide. Jāsekmē izpratne, lai medijpratības un kritiskās domāšanas veicināšana valstī nebūtu īstermiņa kampaņās balstīts pasākumu kopums.

2.10. Latvijas universitātēs jāturpina organizēt pasākumus, pētniecisko un izglītojošo darbību par medijpratības un kritiskās domāšanas saistību. Šī tēma jāiekļauj LU 77. konferencē (2019. g.) un turpmākajās zinātniskajās konferencēs. Jāizstrādā plašāks pētījums par aktualitātēm kritiskās domāšanas, medijpratības un spriestspējas veicināšanas jomā, kā arī jāpublicē mācību grāmatas un uzskates līdzekļi par medijpratību.

3. KRITISKĀ DOMĀŠANA UN SPRIESTSPĒJAS ATTĪSTĪBA

3.1. Kritiskā domāšana kā tehnika nevar palīdzēt komunikācijā, ja iesaistīto pušu pamatpremisas ir fundamentāli atšķirīgas. Ir jāveido izpratne par nostādņu pamatpremisām, taču šajā nolūkā ir vajadzīga liela pieredze, zināšanas un analītiskās prasmes, kas ir ne tikai kritiskās domāšanas joma, bet arī vispārīgās izglītības un sociālās pieredzes lauks.

Tā pilnveidošana ir jāparedz Izglītības likumā, veicot šādus grozījumus: Izglītības likuma 2. panta 3. punkts jāpapildina ar “kritiski domājošas”; 8.1 panta 8. punktā minēto “kritisku analīzi, sintēzi un izvērtēšanu” būtu jāinterpretē, saistot ar kritiskās domāšanas

un spriestspējas jēdzieniem. Atbilstoši grozījumi ir jāveic arī Augstskolu likumā. Savukārt Noteikumos par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu, mācību priekšmetu standartiem un izglītības programmu paraugiem 5.4. punkts ir jāpapildina ar “kritisko domāšanu”; 9.5.3. punkts ir jāpapildina ar “kritiskā domāšana”; pārejot uz kompetenču izglītību, kritiskā domāšana ir jāsaista ar filosofijas, loģikas, ētikas apgūšanu.

3.2. Politiski iecerētajā Latvijas Inovāciju fondā ir jāparedz arī darbības ar humanitāro zināšanu un kultūras radošās sfēras inovācijām, neaprobežojoties vienīgi ar tehniski ekonomisko pieeju.

3.3. Politiskā lozunga “Kvalitatīva 10.–12. klašu izglītība” īstenošanā ir nepārprotami un neapšaubāmi jāatgriežas pie paplašinātas filosofijas, loģikas un ētikas mācīšanas vispārējā vidējā izglītībā (filosofija un ētika kā mācību priekšmeti). Savukārt visās augstākās izglītības studiju programmās, kurās var uzsvērt kritisko domāšanu, tā jāsaista arī ar medijpratību. Jāizvērs izpratne par kritisko spriestspēju, personības vispusīgu izglītošanos, emancipāciju, autonomiju, saprātīgumu u.c.

3.4. Kritiskās domāšanas un medijpratības kursus (iestrādes un to institucionalizēšanu) nedrīkst uzskatīt par panaceju sabiedrības problēmu steidzamai risināšanai. Tā būtu liela, patlaban tendenciozi virzīta kļūda. Ir jānostiprina katra augstskolas absolventa ilgtspējīga, plaša un dziļa humanitārā izglītība un spriestspēja, veidojot uz Eiropas vērtībām vērstu, ētisku personību un pilsoniskās sabiedrības locekli.

3.5. Kritiskās domāšanas un medijpratības attīstīšanas lozungi, kas nav vērsti uz humanitāri un sociāli izglītotu sabiedrības locekli (primāri saglabājot ievirzi tikai uz *STEM* disciplīnām un ekonomisko progresu), nedos gaidītos rezultātus un darbosies tukšgaitā. Tāpēc ES un Latvijā ir steidzami jāsaik plašas diskusijas par humanitārās izglītības un spriestspējas attīstības nozīmi kā medijpratības un kritiskās domāšanas pamatu.

3.6. Kritiskās domāšanas un medijpratības attīstība cieši jāsaista ar liberālās izglītības kodolu (kritiskās domāšanas būtiskā saikne ar filosofiju, loģiku, ētiku un retoriku). Bez šīs saiknes un rūpēm par izglītotas, ētiski atbildīgas personības audzināšanu un zināšanu

bāzes paplašināšanu humanitāro zinātņu, filosofijas, vēstures, kultūras, politikas un tiesību jomā pats uzsaukums attīstīt kritisko domāšanu un medijpratību kļūst paviršs, bez dziļuma dimensijas. Nepareizi noiets ceļš ved pie nesekmīgiem rezultātiem.

3.7. Par kritiskās domāšanas nepieciešamu elementu ir jāklūst vēsturiski nosacītu kultūrformu izpētei; kritiskā domāšana ir jānošķir no centieniem uzspiest sabiedrībai politiskas un ideoloģiskas orientācijas; ceļu uz kritisku domāšanu var sagatavot kā argumentētas domāšanas iemaņu kultivēšanu, tāpēc mācību iestādēs ir dažādos izvērsuma līmeņos jāmača argumentēta domāšana; vidējās un augstākās izglītības iestādēs jāapgūst ētikas, filosofijas pamati; augstākajās mācību iestādēs visiem studējošajiem ir jāmača loģika un citi humanitārie priekšmeti, kas veicina spriestspēju.

3.8. Viens humanitāri orientēts augstākās izglītības mācību kurss varētu būt iepazīšanās ar filosofijas pamatproblemātiku un vispārīgo filosofijas vēsturi. Otrs kurss — loģika — filosofijas disciplīna, kas ļauj vingrināt spriestspēju. Savukārt trešais kurss — ētika, kas arī ir filosofijas disciplīna. Praktiskā ētika vedina veidot atbildīgu rīcībspēju. Aicinām Valsts Izglītības satura centru ņemt vērā šo priekšlikumu, neraugoties uz aizraušanos ar reformām kompetenču izglītības virzienā.

3.9. Kritiskajai domāšanai un medijpratībai ir jābūt vērstai uz patiesību (un arī nesaņemotamo) nenoliedzamā saistībā ar filosofijas, loģikas, civilizāciju vērtību un ētikas studijām.

The background image shows a grand, ornate library interior. It features high ceilings with intricate decorations, multiple levels of bookshelves filled with books, and a checkered floor. The architecture is highly detailed with gold accents and classical motifs.

6. DAĻA

**IETEICAMĀ
LITERATŪRA UN
PĒTNIECĪBAS
AVOTI**

-
1. Rubene Z. (2008) *Kritiskā domāšana studiju procesā*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds. LU profesore Zanda Rubene ir uzskatāma par celmlauzi kritiskās domāšanas jautājumu aplūkošanā Latvijā, jo aizsāka šo tēmu jau vairāk nekā pirms 20 gadiem un par to ir publicējusi monogrāfijas, kā arī daudzus zinātniskos rakstus. Viņa rūpīgi seko līdzi jaunākajām tendencēm kritiskās domāšanas izpratnē pasaulē un piedalās izglītības reformu izstrādē.
 2. Kūle M. (2016) *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienā Latvijā*. Rīga: Zinātne. Maija Kūle attīsta teoriju par īpašu pieeju paplašinātajai loģiski argumentatīvajai domāšanai kā horizontu domāšanai, saistot to ar kritisko domāšanu. Viņas starptautiski publicētajos rakstos ir aplūkota refleksivitātes tēma saistībā ar spriestspēju, kā arī filosofijas un humanitāro zinātņu nozīme domāšanas attīstībā pilsoniskajā sabiedrībā.
 3. *Kants, Heidegers un dzīvespasaule* (2016). LU FSI. Par latvisko situāciju, vērtībām un domāšanas racionalitāti skat. grāmatas pēdējās nodaļās, Riharda Kūļa rakstos.
 4. Šuvajevs I. (2013) *Laika raksturojums. Vērtību un identitātes meklējumos*. Rīga: FSI. Igora Šuvajeva darbs ir paraugs kritiskajai domāšanai par identitātēm, izmantojot skatījumus ar ļoti plašu filosofisko redzesloku, vēsturi un sociālo analīzi.
 5. Frankfurt H. G. *On Bullshit*. Princeton, 2005.
 6. Hadot P. *Exercices spirituels et philosophie antique*. Paris, 2002.
 7. Klooster D. Pieejams: testolog.narod.ru/Other15.html
 8. Nussbaum M. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2010.
 9. Dominguez, Caroline (coord.). *A European Collection of the Critical Thinking Skills and Dispositions Needed in Different Professional Fields for the 21st Century*, Vila Real, Portugal: UTAD, 2018. Pieejams: <http://bit.ly/CRITHINKEDUO1>
 10. Dominguez, Caroline (coord.). *A European Review on Critical Thinking Educational Practices in Higher Education Institutions*, Vila Real: UTAD, 2018. Pieejams: <http://bit.ly/CRITHINKEDUO2>
 11. *Eiropas kvalifikāciju ietvarstruktūras līmeņu apraksti*. Pieejams: http://www.nki-latvija.lv/content/files/EKI-limenu-apraksti_1.pdf

- 12.** *EU cooperation on strengthening media literacy and critical thinking in education and training.* Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/navracsecs/announcements/eu-cooperation-strengthening-media-literacy-and-critical-thinking-education-and-training_en
- 13.** *International civic and citizenship education study 2016.* Pieejams: <https://iccs.iea.nl/home.html>
- 14.** *Izglītības attīstības centrs.* Pieejams: <http://www.iac.edu.lv/>
- 15.** Kritiskās domāšanas tēma dažādu prātību un dzīves meistarības kontekstā ir aplūkota arī LU SZF izdevumā "Pārskats par tautas attīstību 2015/16". Pieejams: www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/tautas/original/TAP_2015-2016.pdf
- 16.** *Izglītības attīstības centrs. Baltijas Sociālo pētījumu institūts. (2008) Kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas izmantošana izglītības sistēmā — ietekme un efektivitāte Latvijā.* Pieejams: <http://www.iac.edu.lv/assets/Publications/Kritiska-domasana-web.pdf>
- 17.** *Latvijas kvalifikāciju ietvarstruktūra.* Pieejams: <http://www.nki-latvija.lv/par-eki>
- 18.** McPeck, John E. *Critical Thinking and Education.* New York: St. Martin's Press, 1981.
- 19.** OECD [Organization for Economic Cooperation and Development] *Centre for Educational Research and Innovation. Fostering and Assessing Students' Creative and Critical Thinking Skills in Higher Education,* Paris: OECD, 2018. Pieejams: <http://www.oecd.org/education/ceri/Fostering-and-assessing-students-creative-and-critical-thinking-skills-in-higher-education.pdf>
- 20.** *Projekts "Skola 2030".* (2018) <https://www.skola2030.lv/>
- 21.** *Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam.* Pieejams: http://www.varam.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/dokumenti/pol_doc/elietas/IS_pamatnostadnes_2013.pdf
- 22.** *Medijpratība: kāda ir situācija Latvijā un kā šo prasmi varam veicināt.* Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/mediju-politika/medijpratiba>
- 23.** *Par Latvijas mediju politikas pamatnostādņēm 2016.–2020. gadam.* Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=286455>
- 24.** *Kultūras ministrijas priekšlikumi projektam par kompetenču pieeju mācību saturā (Skola 2030).* Pieejams: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/mediju_politika/medijprat%C4%ABba/vienlapis_zurnalistiem_6_feb_preses%20konf.pdf
- 25.** *Informācijas telpas drošības galvenie pīlāri — iedzīvotāju medijpratība un aizsardzība, spēcīgi nacionālie mediji un stratēģiskā komunikācija.* Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/297748-informācijas-telpas-drosibas-galvenie-pilari-iedzivotaju-medijpratiba-un-aizsardziba-specigi-nacionalie-mediji-un-strategiska-komunikacija-2018>

